

ISSN 2616-9983

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ
СЛУЖБИ**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (12)

Чернігів 2021

УДК 34(051)(477)

Н34

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 8 від 01 липня 2021 р.).

*Видання «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» внесено до **Переліку наукових фахових видань України**, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 № 420, відповідно до якого журналу надано категорію «Б».*

Н34 **Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2021. № 1 (12). 116 с.**

У цьому номері журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» вміщено статті, присвячені загальним проблемам теорії та історії держави і права, філософії права; питанням конституційного та міжнародного права; проблемам цивільного, господарського, соціального та трудового права; актуальним питанням адміністративного, фінансового та інформаційного права; проблемам кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; питанням теорії і практики кримінально-процесуальної діяльності та криміналістики, оперативно-розшукової діяльності. Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 34(051)(477)

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ РАДИ:

Тогочинський О.М., д-р пед. наук, проф., ректор Академії Державної пенітенціарної служби, заслужений працівник освіти України.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: *Ніцимна С.О.*, д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА: *Олійник О.І.*, канд. юрид. наук, доцент; *Пузирьов М.С.*, д-р юрид. наук.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Андріяшко М.В., канд. юрид. наук, доцент (м. Барановичі, Республіка Білорусь);

Карелін В.В., д-р юрид. наук;

Коломієць Н.В., д-р юрид. наук, проф.;

Коропатнік І.М., д-р юрид. наук;

Олефір Л.І., канд. юрид. наук;

Партенадзе О.А., д-р права, проф. (м. Батумі, Республіка Грузія);

Скаков А.Б., д-р юрид. наук, проф. (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан);

Солнцева Х.В., канд. юрид. наук, доцент;

Тагієв С.Р., д-р юрид. наук, заслужений юрист України;

Чумак В.В., д-р юрид. наук, доцент;

Шевчук О.М., д-р юрид. наук, доцент;

Шумна Л.П., д-р юрид. наук, проф.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Сикал М.М.*, канд. юрид. наук.

ISSN 2616-9983

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY
SERVICE**

**SCIENTIFIC HERALD
OF SIVERSHCHYNA.
SERIES: LAW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1 (12)

Chernihiv 2021

UDC 34(051)(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 8 on July 01, 2021).

*According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 15.04.2021 № 420 scientific journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” is included to the **List of scientific professional publications of Ukraine of “B” category.***

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law: Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2021. № 1 (12). 116 p.

In this issue of the journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” the articles, dedicated to general problems of State and Law Theory and History, Philosophy of Law; issues of Constitutional and International Law; the problems of Civil, Business, Social and Industrial Law; current issues of Administrative, Financial and Informational Law; Criminal Law, Criminology, Criminal and Executive Law; theory and practice of Criminalistics and activities of criminal procedure, law enforcement intelligence-gathering activities. The issue will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational establishments.

UDC 34(051)(477)

PRESIDENT OF EDITORIAL AND PUBLISHING COUNCIL:

Togochynskiy O.M., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Rector of the Academy of the State Penitentiary Service, Honored Worker of Education of Ukraine.

EDITOR-IN-CHIEF: Nishchymna S.O., Doctor of Sciences (Law), Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF: Oliynyk O.I., Ph.D. in Law, Associate Professor; **Puzyrov M.S.**, Doctor of Sciences (Law).

EDITORIAL BOARD:

Andriashko M.V., PhD in Law, Associate Professor (Baranovichi, Republic of Belarus);

Karelin V.V., Doctor of Sciences (Law);

Kolomiets N.V., Doctor of Sciences (Law); Professor;

Koropatnik I.M., Doctor of Sciences (Law);

Olefir L. I., Ph.D. in Law;

Partenadze O.A., Doctor of Sciences (Law), Professor (Batumi, Republic of Georgia);

Shakov A.B., Doctor of Sciences (Law), Professor (Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan);

Soltseva Kh.V., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Tahüev S.R., Doctor of Sciences (Law), Honored Lawyer of Ukraine;

Chumak V.V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Shevchuk O.M., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Shumna L.P., Doctor of Sciences (Law), Professor.

RESPONSIBLE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: Sykal M.M., Ph.D. in Law.

ЗМІСТ**ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

- Ребкало М. М., Олійник В. С.* Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод як джерело конституційного права України 7
- Самофалов О. Л., Каплан Н. М.* Міжнародні стандарти застосування сили (спеціальних засобів)..... 19

**ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО,
СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА**

- Андрущенко Т. С.* Система ускладнень у нотаріальному процесі та їх вплив на посвідчення договору про надання утримання 29
- Сташків Б. І., Денисенко К. В., Зінчук Ю. О.* Правовий статус дитини з інвалідністю як категорія права соціального забезпечення (частина II)..... 40

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО,
ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА**

- Ніщимна С. О.* Адміністративно-правове забезпечення освітнього процесу в Академії Державної пенітенціарної служби 61

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

- Олефір Л. І.* Виправлення та ресоціалізація неповнолітніх засуджених: сучасні тенденції..... 69
- Царюк С. В., Нестеренко В. В.* Виправлення і ресоціалізація засуджених військовослужбовців: сучасний стан та перспективи їх реалізації й удосконалення 78

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

- Боднар І. В.* Забезпечення безпеки в установах виконання покарань..... 92
- Пузирьов М. С.* Злочинність у Збройних Силах України як об'єкт кримінологічного дослідження.....103

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

- Повідомлення** 115

CONTENT

GENERAL PROBLEMS OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Rebkalo M., Oliinyk V. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as a source of the constitutional law of Ukraine..... 7

Samofalov O., Kaplan N. International standards for use of force (special means).....19

PROBLEMS OF CIVIL, ECONOMIC, SOCIAL AND LABOUR LAW

Andrushchenko T. System of complications in the notarial process and their influence on the contract on providing of maintenance.....29

Stashkiv B., Denysenko K., Zinchuk Yu. Legal status of child with disabilities as legal category of social security (part II).....40

TOPICAL ISSUES OF ADMINISTRATIVE, FINANCIAL AND INFORMATION LAW

Nishchymna S. Administrative and legal support of the educational process in the Academy of the State Penitentiary Service61

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Olefir L. Correction and resocialization of juvenile delinquents: current trends.....69

Tsariuk S., Nesterenko V. Correction and resocialization of convicted members of the Armed Forces: current state and prospects of their implementation and improvement78

THEORY AND PRACTICE OF CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITY AND CRIMINALISTS. LAW ENFORCEMENT INTELLIGENCE-GATHERING ACTIVITIES

Bodnar I. Ensuring security in penal institutions92

Puzyrov M. Criminality in the Armed Forces of Ukraine as an object of criminological research..... 103

ACADEMIC LIFE

Announcement.....115

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01.007

Ребкало М. М.,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7814-9476;

Олійник В. С.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-5546-9613

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ЯК ДЖЕРЕЛО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті досліджено положення, які пов'язані із впливом Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини на сучасне конституційне право України. Зазначено, що правові європейські доктринальні положення та європейська правозастосовна практика з прав і свобод людини прийняті в українську конституційну правову систему як основоположні. На тлі норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Конституції й конституційних законів України проаналізовано підстави обмеження прав і свобод людини. Як основний висновок зазначено, що положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також рішення Європейського суду з прав людини справляють помітний вплив на формування конституційного права України.

Ключові слова: конституційне право; джерела права; Рада Європи; Конституція України; Конституційний Суд України; Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод; Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) встановлює для держав-членів Ради Європи приписи, які зобов'язують останніх

поважати й захищати права та свободи людини. Україна входить до складу Ради Європи й тому положення Конвенції є для нашої держави обов'язковими до виконання. Власне Україна протягом трьох останніх десятиліть поступово впроваджує вимоги Конвенції в різні галузеве законодавство, в тому числі й конституційне. Останнє, саме й спонукало авторів цієї статті до осмислення ролі цього європейського акта в розширенні джерельної бази українського конституційного права. Цей процес доцільно розглянути в контексті таких питань: по-перше, визначити рівень схожості положень Конвенції з нормами Конституції України стосовно прав і свобод особи й громадянина; по-друге, встановити ступінь впливу Конвенції та практики Європейського суду з прав людини на формування й діяльність Конституційного Суду України та інших українських судів; по-третє, проаналізувати підстави обмеження правового статусу особи, які передбачені Конвенцією та конституційним законодавством України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конвенція, як показує європейська правова практика, виступає в ролі носія загальноєвропейського стандарту правового статусу людини й громадянина, й саме вона заклала основу європейської системи захисту прав та основоположних свобод особистості, яка активно впроваджується в правову систему України. Внаслідок цього Конвенція значний проміжок часу виступає об'єктом уваги з боку представників української юридичної науки. Причому досліджуються різні сторони цього документа. Так М. Гультай та С. Болдирев проаналізували положення Конвенції та практику Європейського суду з прав людини (далі – Суд) в аспекті їх впливу на рішення Конституційного Суду України. Богданевич Т. розробляла шляхи подолання правових колізій між національним і європейським законодавством у контексті тлумачення змісту конституційних норм. Карвацька С. та Синицин П. опрацьовували проблеми інтерпретації стандартів Конвенції у правову систему України. Шевчук С. обробляв практику застосування та принципи тлумачення Конвенції через призму сучасного українського праворозуміння та характеризував її як конституційно визнаний на національному рівні інструмент єв-

ропейського правопорядку. Результати проведених досліджень вказаних вище науковців, підтверджують підвищений інтерес представників сучасної наукової правової думки до правозастосування положень Конвенції в українському законодавстві, в тому числі й конституційному, що безсумнівно сприяє розширенню джерельної бази останнього.

Мета статті полягає в тому, щоб з позиції конституційно-правового аналізу визначити ступінь впливу Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод на становлення й розвиток сучасного конституційного права України.

Виклад основного матеріалу. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка відкрита для підписання з 04 листопада 1950 року, встановила європейські стандарти забезпечення прав людини. Особисті й політичні права та свободи, гарантовані Конвенцією, відіграють важливу роль у системі прав і свобод людини й громадянина не тільки на регіональному, але й національному рівнях, що неодноразово підтверджувалося на різних політичних, наукових та інших форумах Ради Європи. Конвенція складається з таких елементів: розділ I «Права і свободи», який включає: право на життя (ст. 2), заборона тортур (ст. 3), заборона рабства і примусової праці (ст. 4), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5), право на справедливий судовий розгляд (ст. 6), покарання виключно на підставі закону (ст. 7), право на повагу до приватного й сімейного життя (ст. 8), свобода думки, совісті й релігії (ст. 9), свобода зібрань та об'єднань (ст. 11), право на вступ до шлюбу (ст. 12), право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13), заборона дискримінації (ст. 14), відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації (ст. 15), обмеження на політичну діяльність іноземців (ст. 16), заборона зловживання правами (ст. 17), межі використання обмежень щодо прав (ст. 18); розділ II «Європейський суд з прав людини»; розділ III «Різні положення» [1]. Конвенцію доповнюють декілька протоколів, які були прийняті Радою Європи. Так протокол № 1 передбачає статті, присвячені захисту власності, права на освіту, свободу виборів. Протоколи № 4, 7, 11 містять у собі норми, пов'язані з заборонаю позбавлення волі за борги та свободи пересування, заборонаю висилання

громадянина, заборонаю колективного висилання іноземців, правом на оскарження вироків у кримінальних справах у другій інстанції, компенсацією в разі незаконного засудження, правом не бути судимим або покараним двічі, рівноправністю подружжя й інше. Отже, Конвенція та Протоколи до неї встановлюють комплекс універсальних та різнопланових прав і свобод особи та визначає норми, що стосуються діяльності Європейського суду з прав людини (далі – Суд), який не тільки застосовує, але й тлумачить положення згаданого європейського акта та інше.

Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» встановив, що «Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод» 1950 року, підписану від імені України 09 листопада 1995 року, Перший протокол, протоколи № 4 і № 7 до Конвенції, підписані від імені України 19 грудня 1996 року, та протоколи № 2 і № 11 до Конвенції, підписані від імені України 09 листопада 1995 року, слід затвердити з певними заявами та застереженнями» [2]. Останні торкнулися статей 25, 46 Конвенції щодо визнання юрисдикції Суду з усіх питань, які тлумачаться й застосовуються відповідно Конвенції. Що ж стосується зауважень, передбачених п. 1. ст. 5, п. 3. ст. 6, то термін їхньої дії у часі залежав від прийняття нового кримінально-процесуального кодексу України, тобто мали тимчасовий зміст. У ст. 9 Конституції України закріплено положення про те, що міжнародні договори, які ратифіковані Верховною Радою, є частиною національного законодавства України. Отже, на підставі викладеного можна зробити висновок, оскільки Конвенція, як міжнародний договір, є складовою українського законодавства, то виходячи з цього вона виступає джерелом сучасного конституційного права України, яке офіційно визнано на державному рівні.

Серцевину правового статусу людини й громадянина України становлять права, свободи й обов'язки, закріплені в Конституції України, які багато в чому збігаються зі статтями розділу I Конвенції, що підтверджує не тільки змістовну спільність між ними, але й затверджує ключовий принцип конституційного пра-

ва – це основні права і свободи людини є невідчужуваними й належать кожному від народження й не можуть бути скасовані. Отже, Конституція України (розділ II) містить у собі норми, які є тотожними з положеннями Конвенції (розділ I), що вказує на тісний зв'язок між цими двома нормативними актами, особливо у частині, яка стосується прав, свобод особи й громадянина.

З метою моніторингу процесу реалізації зобов'язань країнами-членами Ради Європи, що стосуються виконання Конвенції, було створено певний контрольний механізм. Структурною складовою цього механізму є Європейський суд з прав людини. Відповідно до розділу II Конвенції рішення Суду мають абсолютну юридичну силу на території держав-членів Ради Європи та є обов'язковими для виконання всіма органами державної влади цих країн. Ратифікувавши Конвенцію, Україна тим самим визнала неминучість юрисдикції Суду на своїй території. У контексті подальшої розробки положень Конвенції як джерела конституційного права буде доречним оцінити рівень впливу Європейського суду з прав людини на формування та діяльність українських судів й особливо Конституційного Суду України (далі – КСУ). Так, у Конвенції затверджено такі принципи, як: верховенство права, незалежність, колегіальність, гласність, повнота й всебічність розгляду справ, обґрунтованість та обов'язковість ухвалених рішень та ін. Аналогічні принципи закладені в Законі України «Про Конституційний Суд України» [3]. Враховуючи різницю в роках прийняття цих нормативних актів (Конвенція – 1959 р., а Закон – 2017 р.), слід зауважити, що на формування принципової бази КСУ, конвенційні принципи справили певний вплив. Надалі вважаємо за доцільне простежити правовий взаємозв'язок положень Конвенції з рішеннями КСУ, який слід розглянути через судову практику останнього. Так 08 вересня 2016 року КСУ розглядав справу, підставою якої було твердження суб'єкта права щодо неконституційності положень ч. 5 ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Заявник, посилаючись на те, що викладені у згаданій вище статті положення суперечать приписам, які закріплені у статтях 35, 39 Конституції України. Посилаючись на Конституцію України та Керівні принципи зі свободи мирних

зібрань, які викладені у Конвенції (ст. 9), КСУ визнав положення ч. 5 ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» від 28 липня 1988 року № 9306-XI неконституційними [4]. Безсумнівно, на прийняття цього рішення основну роль справили норми Конституції та інших законів України, але вимоги Конвенції (ст. 9) у ньому теж присутні. Головною ідеєю наведеного рішення стало виключення з деяких українських нормативно-правових актів норм, які обмежували свободу совісті, релігії та публічних зібрань з цього приводу. Наведений приклад не є одиничним у діяльності КСУ. Отже, судова практика КСУ, яка стосується прав і свобод людини, базується на вимогах як українського законодавства, так і Конвенції, що безумовно розширює джерельну базу конституційного права України, змінюючи її або наповнюючи новими положеннями.

Вважаємо доречним проаналізувати й стан впливу Конвенції на формування інших судів України. Так під час визначення критеріїв добору суддів у Конвенції зазначено, що останні повинні мати високі моральні якості та кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, або бути юристами з визнаним авторитетом; протягом всього терміну перебування на посаді судді не можуть займатися ніякою діяльністю, несумісною з їх незалежністю, неупередженістю або вимогами виконання посадових обов'язків; судді користуються привілеями та імунітетом [1]. У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» вказано, що на посаду судді може бути призначений громадянин України, який є компетентним, добросесним та володіє державною мовою. Перебування на посаді судді несумісне з обійманням посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. У ст. 49. цього закону зазначено, що без згоди Вищої ради правосуддя суддю не можна затримувати або утримувати під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку суду, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [5]. З вищевикладеного

видно, що загальні підвалини Конвенції знайшли своє відбиття й у законодавстві України, що стосується статусу суддів.

Доцільно зауважити, що завдання із впровадження в українську судову систему положень Конвенції стало прерогативою не тільки Верховної Ради України та КСУ, але як показує практика, в цьому процесі активну позицію посідають вищі спеціалізовані суди. Зокрема, в постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» зазначається, що «міжнародні договори України, які набрали чинності, не лише сприяють розвитку міждержавного співробітництва у різних сферах суспільного життя та належному забезпеченню національних інтересів, здійсненню цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, але й можуть завдяки своєму пріоритету над нормами відповідних законодавчих актів України змінювати регулювання правових відносин, установлених законодавством України» [6]. І хоча ця постанова стосується міжнародних договорів у цілому, але вона безпосередньо торкається й Конвенції. Останнє дозволяє визнати факт того, що судова влада України, на рівні Вищого спеціалізованого суду України з цивільних та кримінальних справ, визнає Конвенцію як свою джерельну базу.

Одним із напрямів Європейської системи захисту прав людини є встановлення справедливого співвідношення між національною безпекою конкретної країни та правами її громадян. Механізм реалізації національної безпеки, як показує європейська практика, може включати обмеження прав людини. Звісно, що таке положення виникло не випадково, оскільки Конвенція (ст. 15) передбачає загальне обмеження прав людини, яке може статися в разі виникнення надзвичайної ситуації, при цьому допускається, що баланс між інтересами безпеки і обмеженням права може бути предметом судового розгляду [1].

Сучасна міжнародна політична й військова ситуація, яка розгортається навколо України, на жаль, загострює питання її національної безпеки. У зв'язку з цим буде доцільним розглянути співвідношення вимог Конвенції з деякими конституційними

законами України, які стосуються національної безпеки, правових режимів воєнного та надзвичайного станів.

У ст. 17 Конституції України визначено, що «Забезпечення державної безпеки ... покладаються на відповідні військові формування ... організація і порядок діяльності яких визначаються законом». Нормативне визначення поняття «національна безпека» міститься в Законі України «Про національну безпеку», згідно з яким вона розуміється як «захист державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [7]. Отже, цей закон створює нормативні умови щодо обмеження правового статусу українських громадян. Упродовж цього конституційним законодавством України передбачаються згадані обмеження. Так, у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» його визначено як «... особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає... тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [8]. Закон України «Про введення режиму надзвичайного стану» визначає надзвичайний стан, як особливий тимчасовий правовий режим. Його метою поряд з іншими завданнями є відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства [9]. Отже, положення згаданих вище законів передбачають не тільки захист та відновлення, але й обмеження конституційних прав і свобод громадян та прав та законних інтересів юридичних осіб, що не суперечить вимогам ст. 64 Конституції України, де зазначено «... в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини».

Оскільки окреслені закони встановлюють тимчасові обмеження прав та свобод особи (громадянина), тому, на думку ав-

торів, є потреба в обґрунтуванні політико-правових причин їх включення до українського конституційного законодавства. По-перше, згадані обмеження вводяться виключно на підставі й умовах виникнення зовнішніх та внутрішніх загроз, тобто можуть загрожувати суверенітету, незалежності та територіальній цілісності, останні безсумнівно за своїм значенням завжди стоять вище, ніж деякі права та свободи особистості. Підтвердженням цьому є статті 1, 2 Конституції України, де написано, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Суверенітет України поширюється на всю її територію». По-друге, в основі таких обмежень лежать особливості нашої національної ментальності, для якої традиційно характерний примат колективних цінностей над особистими. На раціональність такого підходу вказують такі фактори: людина в Україні і є початковим елементом суспільства й держави, тому її безпека завжди виступає нерозривною складовою частиною державної і громадської безпеки; особистість (громадянин) України завжди зацікавлені в забезпеченні державної безпеки в цілому, оскільки тільки в цьому випадку буде гарантована її власна безпека. Отже, вимоги Конвенції та чинний конституційно-правовий статус особи підтверджують схожість як українського, так і європейського підходів щодо обмеження прав і свобод людини, які можуть бути реалізованими винятково в разі виникнення війни або надзвичайної ситуації різного походження; враховуючи відмінність у термінах прийняття згаданих законів (останні приймалися у 2000-х роках) та Конвенції, слід зауважити, що обмеження прав і свобод людини, які містяться в українському конституційному законодавстві, сформувалися під певним впливом цього акта Ради Європи.

Висновки. По-перше, Конвенція є важливим чинником впровадження в конституційне законодавство України європейських правових стандартів щодо правового статусу особи; по-друге, вимоги Конвенції справили вплив на формування КСУ та його судову практику в напрямі захисту конституційних прав і свобод людини, крім того, конвенційні положення відобразились у законодавчому визначенні статусу українських суддів; по-третє, Конвенція є одним з правових джерел, яка детерміну-

вала введення в конституційне законодавство підстав з обмеження прав та свобод особистості (на тлі виникнення внутрішніх та зовнішніх загроз); по-четверте, чинні положення Конвенції та Протоколів до неї є прямим наслідком якісного розвитку європейського права, що безумовно розширить та поглибить процеси наукової розробки актів Ради Європи з прав людини як джерел конституційного права України.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.

2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

3. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

4. У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій): рішення Конституційного Суду України від 08.09.2016 р. № 6-рп/2016. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 6. Ст. 140.

5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. №1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

6. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя: постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 19.12.2014 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text> (дата звернення: 24.03.2021).

7. Про національну безпеку: Закон України від 26.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

9. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.

Rebkalo M., Oliinyk V.**CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AS A SOURCE OF THE CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE**

In the recent period of Ukrainian history, scholars pay attention to the discussion of the relationship between Ukrainian constitutional law and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the place of rulings and decisions of the European Court of Human Rights in the legal system of Ukraine. The analysis of the provisions of the European Convention on Human Rights and current Ukrainian legislation is made in the article. It is made in order to determine the impact of this act of the Council of Europe on the constitutional law of Ukraine. It is noted that the Convention plays an important role in the process of protection of human rights and freedoms in Ukraine and has an impact on the implementation of the rule of law, which relate to individual's constitutional status. It is noted that the European Convention significantly increases the level of the effectiveness of constitutional human rights legislation. The role of the European Convention for the Protection of Human Rights and the European Court of Human Rights in the formation and activity of the Constitutional Court of Ukraine has been determined. The thesis that within the ratio of the Convention and Ukrainian law, the supremacy of the latter within the national legal system does not eliminate the need to comply with international obligations is substantiated in the article.

The grounds for restricting human and civil rights and freedoms in accordance with the requirements of the European Convention for the Protection of Human Rights and the constitutional legislation of Ukraine are considered in the article. In order to ensure national security, the restriction of human and civil rights and freedoms in a state of martial law and emergency is analyzed. By introducing martial law and a state of emergency, it is possible to concentrate temporarily all the levers of control over the individual's status by coercive means within the framework of official power.

The conclusion that the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights have had a significant impact on the formation and development of human and civil rights and freedoms as basic, value priorities of the constitutional law of Ukraine is substantiated in the article.

Key words: *constitutional law, sources of law, Council of Europe, Constitution of Ukraine, Constitutional Court of Ukraine, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights.*

References

1. Council of Europe (1950), *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*: Convention, Official Gazette of Ukraine, Kyiv.

2. Ukraine (1997), *On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms dated 1950, First Protocol and Protocols № 2, 4, 7 and 11 to the Convention*: Law, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

3. Ukraine (2017), *On the Constitutional Court of Ukraine*: Law, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

4. Ukraine (2016), *In the case of the constitutional petition of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights on the constitutionality of the provisions of part five of Article 21 of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" (case of early notification of public worship, religious rites, ceremonies and processions)*: decision of the Constitutional Court of Ukraine, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv.

5. Ukraine (2016), *On the Judiciary and the Status of Judges*: Law, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

6. Ukraine (2014), *On application by courts international treaties of Ukraine in the administration of justice*: resolution of the plenum of the Supreme Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text> (accessed 24 March, 2021).

7. Ukraine (2018), *On National Security*: Law, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

8. Ukraine (2015), *On the legal regime of martial law*: Law, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

9. Ukraine (2000), *On the legal regime of the state of emergency*: Law, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

УДК 343.8

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01.019

Самофалов О. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
адміністративного, цивільного та господарського права і процесу,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-9157-7435;

Каплан Н. М.,

слухач 465 навчальної групи
Академії Державної пенітенціарної служби

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ (СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ)

У статті проаналізовано зміст основних міжнародних правових актів, що регламентують підстави, порядок та принципи застосування сили (спеціальних засобів) до засуджених в установах виконання покарань.

Встановлено, що Міжнародні стандарти поводження із засудженими допускають застосування сили в пенітенціарних установах як крайній засіб для приборкання ув'язнених, відбиття нападів на персонал та інших осіб, а також під час припинення втеч, якщо ненасильницьким шляхом не вдається припинити правопорушення (загальна умова застосування). Міжнародні стандарти визначають межі застосування сили як мінімально необхідні, а тривалість застосування – як мінімальний час, необхідний для припинення протиправного діяння. Персонал, який безпосередньо працює з ув'язненими, повинен бути навчений методам, які дозволяють йому стримувати агресивних ув'язнених з мінімальним застосуванням сили.

Ключові слова: міжнародні правові акти; застосування сили (спеціальних засобів); підстави застосування сили (спеціальних засобів); засуджені до позбавлення волі; персонал установ виконання покарань.

Постановка проблеми. Важливим фактором реформування і розвитку кримінально-виконавчого законодавства є інтеграція України у світове співтовариство. Україна є членом Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи та інших міжнародних організацій. Держави-учасниці взяли на себе юридичні зобов'язання привести національне законодавство до загальновизнаних принципів і норм, що стосуються забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Згідно з Конституцією (ст. 9) чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Під час розроблення та ухвалення нових законодавчих актів керуються не тільки змістом національних правових норм, але й

міжнародними правовими актами, зокрема, міжнародними стандартами.

Одним із пріоритетних напрямів правової реформи в Україні є створення такої правової системи, яка б сприяла можливості максимального розширення та захисту прав і свобод людини незалежно від умов, в яких вона перебуває.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із забезпеченням різних компонентів процедурної безпеки, в тому числі застосування спеціальних засобів, в місцях позбавлення волі, розглядалися у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, таких як: К. А. Автухова, В. А. Бадири, О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, А. П. Геля, О. М. Джужі, Т. А. Денисової, О. О. Житного, О. І. Іванькова, О. О. Кваші, А. В. Кирилюка, О. Г. Колба, І. О. Колба, Н. В. Коломієць, В. Я. Конопельського, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, О. В. Кресіна, О. В. Лисодеда, М. І. Лисенко, О. М. Литвинова, В. А. Ліпкана, С. Ю. Лукашевича, В. О. Меркулової, І. С. Михалко, І. П. Мішук, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Є. С. Назимко, С. І. Нежурбиди, В. І. Осадчого, О. І. Осауленка, О. В. Охман, М. Б. Панасюка, М. І. Панова, О. В. Петришина, В. П. Петкова, А. А. Поповича, М. С. Пузирьова, О. В. Романенка, О. П. Рябчинської, А. В. Савченка, А. О. Селіванова, А. Х. Степанюка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. М. Трубникова, В. О. Тулякова, С. Я. Фаренюка, П. Л. Фріса, О. Г. Фролова, М. І. Хавронюка, О. С. Христюка, Н. Б. Хуторської, Ю. В. Чакубаша, Ю. А. Чеботарьова, В. І. Шакуна, С. А. Шалгунової, Ю. В. Шинкарьова, О. О. Шкути, Д. В. Ягунова, І. С. Яковець та інших.

Метою статті є розкриття змісту та сутності міжнародних правових актів, які регламентують питання застосування сили (спеціальних засобів) в установах виконання покарань, а також обґрунтування необхідності вдосконалення правового механізму з означених питань в Україні.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи і закріплюючи правовий статус осіб у сфері кримінальної юстиції, міжнародні стандарти поведіння із засудженими, особливу увагу приділяють регламентації правових основ застосування сили (спеціальних засобів) персоналом виправних закладів. В універсальних

стандартах це питання розглядається в загальному гуманістичному аспекті з позиції дотримання прав людини, заборони тілесних покарань, катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження із засудженими.

Сучасні міжнародні стандарти прав і свобод засуджених до позбавлення волі поділяють на дві групи:

а) стандарти загального характеру, що призначені для регламентації прав і свобод громадян в цілому, але містять окремі стандарти, які прямо чи опосередковано стосуються прав і свобод засуджених до позбавлення волі;

б) стандарти спеціалізованого характеру, в яких викладені правила поведінки із засудженими до позбавлення волі, їхні права та свободи.

Розглянемо зміст основних міжнародних стандартів поводження із засудженими в місцях позбавлення волі в аспекті можливості застосування до них спеціальних засобів.

Загальна декларація прав людини, ухвалена і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, є основою міжнародно-правових документів з прав людини. У ній визначаються основні принципи невід'ємного права кожної людини незалежно від її громадянства, расової, національної належності і статевих відмінностей. Правове становище засуджених, підозрюваних і обвинувачених регламентується на загальних підставах прав людини кількома статтями Загальної декларації. Так, згідно з Декларацією, ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання[1].

Крім того, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, що був ратифікований 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН, у статті 6 зазначається, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може свавільно бути позбавлений життя. У статті 7 також зазначається, що нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню.

Особливе місце серед універсальних стандартів поводження із засудженими посідають міжнародні акти, що безпосередньо

забороняють катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведження і покарання: «Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання» (Резолюція 3452 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1975 р.) та прийнята ООН у 1984 році «Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання» [2] (ратифіковано Указом Президії ВР 26.01.1987 р.), де під «катуванням» розуміють будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди (ст. 1 Конвенції).

Основні положення і принципи загальносвітових універсальних стандартів лежать в основі регіональних міжнародно-правових документів, таких як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (підписана 04.11.1950 р., ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р.) та Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню (прийнята 26 листопада 1987 року, ратифікована Законом України № 33/97-ВР від 24.01.1997 р.).

Особливе місце в системі міжнародних стандартів поведження із засудженими посідають документи ООН, які стосуються певних професійних груп. Так, Токійська декларація Всесвітньої медичної асоціації (1975) [43] закріплює принципи захисту в'язнів і затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, в тому числі і у сфері застосування заходів безпеки.

У міжнародних нормах і стандартах, пов'язаних із застосуванням спеціальних засобів, які викладені у ст. 3 Кодексу пове-

дінки посадових осіб з підтримання правопорядку, ухваленого ООН 17 грудня 1979 року [3], підкреслено, що: посадові особи з підтримання правопорядку можуть застосовувати силу тільки в разі крайньої необхідності і в тій мірі, в якій це потрібно для виконання ними своїх обов'язків. У цьому положенні підкреслюється, що застосування сили посадовими особами має носити винятковий характер, з метою запобігання злочину або під час проведення правомірного затримання правопорушників чи підозрюваних правопорушників, або під час надання допомоги при такому затриманні, та не може застосовуватися сила, що перевищує межі, необхідні для досягнення цих цілей.

Стандарти спеціалізованого характеру поведження із засудженими, спираючись на основні положення і принципи загальних стандартів, детально регламентують відносини щодо виконання покарань, у тому числі і у сфері застосування сили.

Одним з основних міжнародно-правових актів, що визначає принципи поведження з особами, позбавленими волі, є Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поведження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) [4]. Так, згідно з цими Правилами застосування засобів угамування допускається тільки в дуже обмеженій кількості випадків, що описані в Правилі 47: «В місцях позбавлення волі має бути заборонено використання кайданів, ланцюгів або інших засобів угамування, які за своєю природою є такими, що принижують гідність або спричиняють сильний біль». Інші засоби слід використовувати, якщо це дозволено законом лише за таких обставин:

1) для запобігання втечі під час перевезення за умови, що ув'язнені будуть звільнені від засобів стримування, як тільки вони постануть перед судовим або адміністративним органом;

2) за наказом директора тюремної установи, якщо інші заходи контролю виявляються недовірними, коли ув'язненим необхідно завадити завдання собі чи іншим особам шкоди або ж завдати матеріальної шкоди.

Наведений у Правилах перелік спеціальних засобів угамування носить лише ілюстративний, а не вичерпний характер. Правила не мають на меті визначити повний перелік заборонених спеціальних засобів, оскільки в різних країнах використо-

вуються різні засоби, а також, з огляду на швидкий розвиток нових технологій, такий список швидко застарів би.

Спеціальні засоби повинні застосовуватися таким чином, який за можливості зводив би до мінімуму біль, викликаний їх застосуванням. Їх ніколи не можна застосовувати тривалий час або робити їх застосування тривалим з метою покарання.

Після того, як до ув'язненого було застосовано спеціальні засоби, до нього не повинні застосовуватися жодні інші силові засоби, за винятком випадків, коли він продовжує створювати безпосередню загрозу, яку неможливо усунути за допомогою інших заходів.

Спеціальні засоби ніколи не повинні застосовуватися до жінок під час пологових потуг, під час пологів та відразу після пологів.

Спеціальні засоби повинні застосовуватися тільки як крайній захід, коли інші методи виявилися неієвними. Вони повинні застосовуватися тільки відповідно до принципів законності, необхідності і пропорційності. Коли це можливо, персоналу пенітенціарного закладу слід замість цих засобів використовувати методи деескалації та посередництва, або ж альтернативні механізми врегулювання суперечок.

Динамічні підходи до забезпечення безпеки допомагають запобігти виникненню ситуацій, в яких співробітникам тюремної установи буде необхідно застосовувати спеціальні засоби, силу або зброю. У пенітенціарній установі, управління якою добре налагоджено, співробітники в змозі виявити багато ризиків (такі, як ризик втечі або самогубства, або схильність до насильства) на ранніх стадіях і вжити своєчасних заходів.

Особлива увага в Правилах Мандели приділяється вимогам до персоналу пенітенціарних установ, який згідно з Правилком 82 може вдаватися до сили тільки в разі самозахисту або при спробі втечі, а також у випадку активної або пасивної протидії наказам, заснованим на законодавстві та нормативно-правових актах. Якщо все ж таки персоналу УВП довелося застосовувати спеціальні засоби, то про це необхідно негайно повідомити директорові тюремної установи. Крім того, працівники повинні мати відповідну фізичну підготовку для приборкування агресив-

вних намірів в'язнів, застосовувати спеціальні засоби можуть тільки ті, хто пройшов відповідну підготовку.

Також особливу увагу питанням застосування сили у виправних закладах приділено в Європейських пенітенціарних правилах [5], які передбачають, що мусять бути розроблені докладні процедури застосування сили, в тому числі положення щодо:

- різних видів силових дій, які можуть застосовуватися;
- обставин, за яких може застосовуватися кожен вид силових дій;
- персоналу, який має право застосовувати різні види силових дій;
- рівня адміністрації, який надає дозвіл на будь-яке застосування сили;
- рапортів, які мусять складатися після застосування сили.

Аспекти застосування сили, засобів стримування та зброї працівниками пенітенціарних установ висвітлені у статтях 64–69.

Згідно зі статтею 64 п. 1 передбачено випадки, коли персонал установ може застосовувати силу:

- у випадку самооборони;
- у випадку спроби втечі;
- у випадку активного чи пасивного фізичного опору.

Крім того, у цій статті передбачена умова застосування сили – це повинні бути крайні заходи.

Персонал, який безпосередньо працює з ув'язненими, повинен бути навчений методам, які дозволяють йому стримувати агресивних ув'язнених з мінімальним застосуванням сили (ст. 66).

Засоби стримування не повинні застосовуватися довше, аніж це абсолютно необхідно. Характер застосування засобів стримування конкретно мусить визначатися національним законодавством [6, с. 56].

Основні принципи застосування сили (спеціальних засобів) і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку ухвалені восьмим Конгресом ООН із запобігання злочинності та поведження з правопорушниками [7].

У них зазначається, що посадові особи з підтримання правопорядку під час здійснення своїх функцій, наскільки це можливо, використовують ненасильницькі засоби до вимушеного

застосування сили або вогнепальної зброї. Вони можуть застосувати силу і вогнепальну зброю тільки в тих випадках, коли інші засоби є неефективними або не дають будь-яких надій на досягнення наміченого результату.

У всіх випадках, коли застосування сили або вогнепальної зброї неминуче, посадові особи з підтримання правопорядку:

- 1) виявляють стриманість у застосуванні сили і діють відповідно до ступеня тяжкості правопорушення і тій законній меті, яка повинна бути досягнута;
- 2) зводять до мінімуму можливість заподіяння шкоди і нанесення поранень і охороняють людське життя;
- 3) забезпечують надання медичної та іншої допомоги будь-яким пораненим або потерпілим особам у найкоротші терміни;
- 4) забезпечують, щоб родичі або близькі друзі поранених або постраждалих осіб повідомляли в якомога коротший термін.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що практика застосування до засуджених, позбавлених волі, спеціальних засобів в Україні є недосконалою та такою, що потребує змін з урахуванням міжнародного досвіду з означених питань. З цією метою є необхідність доповнити Кримінально-виконавчий кодекс України нормами, які б передбачали: активне впровадження в діяльність персоналу установ виконання покарань елементів динамічної безпеки; визначення принципів застосування спеціальних засобів до засуджених (законності, необхідності, пропорційності, ефективності тощо); чіткий перелік та правила застосування спеціальних засобів.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена у резолюції 217 А (III) від 10.12.1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 12.10.2021).
2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 14.10.2021).
3. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: прийнятий у резолюції 34/169 від 17.12.1979 р. Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення: 17.11.2021).

4. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі): прийняті у резолюції 70/175 від 17.12.2015 р. Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (дата звернення: 19.11.2021).

5. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила: прийняті у рекомендації № R (2006)2 від 11.01.2006 р. Комітетом Міністрів Ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 20.11.2021).

6. Макракін Дж. Сучасний пенітенціарний менеджмент: посіб. для персоналу пенітенціарної системи України / Рада Європи. 2017. 102 с.

7. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку: прийняті Восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та поводження з правопорушниками 07.09.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334#Text (дата звернення: 20.10.2021).

Samofalov O., Kaplan N.

INTERNATIONAL STANDARDS FOR USE OF FORCE (SPECIAL MEANS)

The article analyzes the content of the main international legal acts regulating the grounds, procedure and principles of using force (special means) to convicts in penitentiary institutions.

An important factor in reforming and developing of criminal and executive legislation is Ukraine's integration into the world community. Ukraine is a member of the United Nations, the Council of Europe and other international organizations. Partner states have made a legal commitment to bring national legislation into line with generally accepted principles and norms concerning the protection of human and civil rights and freedoms. In accordance with the Constitution of Ukraine, existing international treaties, the binding nature of which has been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, are part of the national legislation of Ukraine.

The development and adoption of new legislative acts is guided not only by the content of national legal norms, but also by international legal acts, in particular, by international standards.

Dynamic approaches to security provision help to prevent situations in which prison staff will need to use special means, force or weapons.

It is established that the International Standards regarding convicts' treatment allow to use force in penitentiary institutions as a last mean to restrain prisoners, repel attacks on personnel and others, and to stop escapes if non-violent offenses cannot be stopped (general condition of use). International standards define the limits of the use of force as the minimum necessary and the duration of the use as the minimum time required to put an end to an unlawful act. Personnel working

directly with prisoners should be trained in techniques that allow them to restrain aggressive prisoners with minimal use of force.

Key words: *international legal acts; use of force (special means); grounds for the use of force (special means); sentenced to imprisonment; personnel of penitentiary institutions.*

References

1. The United Nations (1948), *Universal Declaration of Human Rights*: Resolution, the General Assembly, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed 12 October 2021).

2. The United Nations (1984), *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*: Resolution, the General Assembly, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (accessed 14 October 2021).

3. The United Nations (1979), *Code of Conduct for Law Enforcement Officials*: Resolution, the General Assembly, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (accessed 17 November 2021).

4. The United Nations (2015), *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules)*: Resolution, the General Assembly, New York, available at: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (accessed 19 November 2021).

5. Рада Європи (2006), *The European prison rules*: Recommendation, The Committee of Ministers of the Council of Europe, Strasbourg, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032. (accessed: 20 November 2021).

6. McGackin, J. (2017), *Modern penitentiary management: handbook for the staff of the penitentiary system of Ukraine*, Council of Europe, Strasbourg.

7. The United Nations (1990), *Basic Principles of the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials*: Resolution, the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, New York, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334#Text (accessed: 20 October 2021).

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО, СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.615:347.135.224

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01.029

Андрущенко Т. С.,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри
адміністративного, цивільного та господарського права і процесу,
Академія Державної пенітенціарної служби
ORCID: 0000-0002-5128-3261

СИСТЕМА УСКЛАДНЕНЬ У НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОСВІДЧЕННЯ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ УТРИМАННЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей виникнення ускладнень у процесі нотаріального посвідчення договору про надання утримання. Автор приділяє значну увагу аналізу підстав виникнення ускладнень з погляду принципів стадійності нотаріального процесу та їх вплив на вчинення нотаріального провадження в цілому. На підставі проведеного аналізу запропоновані авторські підходи щодо класифікації ускладнень у нотаріальному процесі на прикладі здійснення нотаріального провадження щодо нотаріального посвідчення договору про надання утримання.

Ключові слова: *нотаріальне провадження, договір про надання утримання, ускладнення, закриття нотаріального провадження, стадійність нотаріального процесу.*

Постановка проблеми. Важливими принципами нотаріального процесу є принципи доступності та гарантованості охорони та захисту безспірних прав осіб, які звернулися до нотаріуса за вчиненням нотаріальних дій. Цей принцип забезпечується тим, що вчинення нотаріусом нотаріальних дій здійснюється з дотриманням вимог і процедур, передбачених Законом України «Про нотаріат» та Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, зокрема, щодо посвідчення аліментного договору. Однак під час здійснення нотаріального провадження можуть виникати й певні ускладнення. Так, згідно з абзацом 5 частини першої статті 5 Закону України «Про нотаріат» нотаріус зобов'язаний відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним дого-

ворам [1]. Відповідно до статті 46 Закону України «Про нотаріат» неподання відомостей та документів на вимогу нотаріуса є підставою для відкладення, зупинення вчинення нотаріальної дії або відмови у її вчиненні [1]. Водночас нотаріусу або посадовій особі, яка вчиняє нотаріальні дії, забороняється безпідставно відмовляти у вчиненні нотаріальної дії. Таким чином, у разі виникнення ускладнень нотаріус має діяти винятково відповідно до закону, що забезпечить його від вчинення дій, які можуть бути кваліфіковані як безпідставне обмеження права особи на охорону та захист своїх прав.

Мета статті. Визначити та охарактеризувати особливості виникнення ускладнень у процесі нотаріального посвідчення договору щодо надання утримання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз законодавства свідчить, що ускладнення можуть виникати як на стадії підготовки, так і на стадії безпосереднього вчинення нотаріальної дії. Комплексний аналіз таких ускладнень у своїх роботах надає професор С. Я. Фурса, яка також виокремлює в окрему групу ускладнення, що виникають на підготовчій стадії нотаріального провадження [2, с. 378]. На практиці виникнення ускладнень у нотаріальному процесі не є рідкістю, але їх юридична кваліфікація набула свого певного визначення поки лише на науковому рівні. Досить фундаментально ці питання досліджувалися також у роботах Є. І. Фурси та Л. К. Радзівської [2, 7]. Проте ці питання потребують законодавчого визначення та регламентації.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в доктрині нотаріального процесу існують такі ускладнення:

1) залишення заяви без руху – тимчасове зупинення вчинення нотаріусом процесуальних дій, які спрямовані на підготовку нотаріального провадження [2, с. 379]. Таке ускладнення може мати місце, наприклад, у зв'язку з поданням неповного пакету документів для вчинення нотаріальної дії;

2) відмова у вчиненні нотаріального провадження. При посвідченні аліментного договору нотаріус перевіряє дотримання об'єктивних та суб'єктивних умов. Відповідно до абзацу 5 частини першої статті 5 Закон України «Про нотаріат» нотаріус зобов'я-

заний відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам [1];

3) залишення нотаріального провадження без розгляду є наслідком того, що особа після роз'яснення їй нотаріусом сутності нотаріальної дії відмовляється від її вчинення. Наприклад, сторони аліментного договору, розуміючи сутність цього договору, ознайомившись зі своїми правами та обов'язками та наслідками укладення договору, приймуть рішення про недоцільність його посвідчення.

На стадії підготовки до безпосереднього вчинення нотаріальної дії можуть мати місце такі ускладнення, як:

- 1) відкладення вчинення нотаріального провадження;
- 2) зупинення вчинення нотаріального провадження;
- 3) залишення нотаріальної дії без вчинення;
- 4) закриття нотаріального провадження [2, с. 358].

Підставами відкладення вчинення нотаріального провадження при посвідченні аліментного договору можуть бути:

1) необхідність витребування додаткових відомостей або документів від фізичних та юридичних осіб. Такі дії вчиняються нотаріусом ще на підготовчій стадії нотаріального провадження, проте при посвідченні аліментного договору можуть виникати ситуації, коли нотаріусу необхідна додаткова інформація. Так, якщо йдеться про зменшення розміру аліментної виплати з підстав, визначених законом, нотаріус зобов'язаний з'ясувати відповідні обставини та перевірити їх належними доказами;

2) направлення документів на експертизу. Відповідно до частини п'ятої статті 44 та частини другої статті 51 Закону України «Про нотаріат», якщо подані нотаріусу документи викликають сумніви щодо їх справжності чи достовірності, то він зобов'язаний затримати такі документи та звернутись до осіб та органів, що їх видали, а якщо це неможливо, – направити їх до експертної установи для проведення експертизи, що здійснюється в порядку, передбаченому законом [1];

3) встановлення кола заінтересованих осіб та необхідності впевнитися у відсутності в них заперечень проти вчинення цього нотаріального провадження. Відповідно до статті 13 Цивільного кодексу України особа під час здійснення своїх прав зобо-

в'язана утримуватись від дій, які б могли порушити права та інтереси інших осіб [3]. А тому, посвідчуючи аліментний договір, нотаріус та сторони договору повинні бути впевнені, що такий правочин не порушує права та інтереси інших осіб, інакше згідно зі статтею 220 Цивільного кодексу України він буде визнаний недійсним [3]. Наприклад, якщо на стадії безпосереднього посвідчення аліментного договору виявиться, що платник аліментів має на своєму утриманні інших осіб, вчинення цієї нотаріальної дії відкладається на деякий час (для того, щоб визначити коло таких осіб).

Однак перелік підстав відкладення вчинення нотаріальної дії, закріпленій у частині другій статті 42 Закону України «Про нотаріат», не є вичерпним. Можливість його розширення вбачається, зокрема, в ході конкретизації окремих наведених підстав, як-от:

1) звернення або виявлення необхідності звернення до суду осіб, які звернулися про вчинення нотаріальної дії, зокрема в порядку подання документів на підтвердження певних обставин. У такій ситуації нотаріус відкладає вчинення нотаріальної дії, роз'яснивши при цьому необхідність звернення до суду. Так, у разі, коли при посвідченні такого різновиду аліментного договору, як договір про припинення права на аліменти взамін передачі нерухомого майна утримуваній особі з'ясується, що існує спір щодо прав у відчужувача на таке майно;

2) у разі, якщо особи, які беруть участь у нотаріальному провадженні, з власної ініціативи бажають відкласти вчинення нотаріальної дії. Такими причинами можуть бути хвороба таких осіб або членів їх сімей, службове відрядження тощо. Проте виникають сумніви щодо можливості відкладення посвідчення аліментного договору з ініціативи платника аліментів, оскільки це може призвести до зловживань з його боку;

3) у разі, якщо в нотаріуса виникають сумніви стосовно достатності дієздатності особи, зокрема за ознаками знаходження її в стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння тощо. Хоча в законодавстві безпосередньо не зазначено, що нотаріус може відмовити особі в посвідченні правочину саме на такій підставі, проте правильність таких дій вбачається із загальних правил вчинення нотаріальних дій [4];

4) у разі, якщо нотаріус під час здійснення нотаріального провадження виявить порушення законодавства особами, які беруть у ньому участь, з метою запобігання правопорушенню негайно повідомляє правоохоронні органи для вжиття необхідних заходів. Наприклад, під час укладення договору про припинення права на аліменти взамін передачі нерухомого майна у власність утримуваній особі з'ясується, що відчужувач подав правостановлюючі документи, що не просто викликають сумніви в їх достовірності, а безсумнівно є підробкою.

Зупинення вчинення нотаріального провадження також передбачає тимчасове припинення вчинення нотаріального провадження, проте, на відміну від відкладення нотаріальної дії, дата його вчинення переноситься на невизначений строк. Обов'язкові підстави для зупинення нотаріального провадження, в тому числі щодо посвідчення договору щодо надання утримання визначено Законом України «Про нотаріат»:

1) за обґрунтованою письмовою заявою заінтересованої особи, яка звернулась до суду за оспорюванням права або факту, за посвідченням яких звернувся до нотаріуса заявник, та повідомлення суду про знаходження в його провадженні позовної заяви заінтересованої особи, яка оспорує право або факт, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа. Наприклад, особа звертається до нотаріуса за посвідченням договору про припинення права на аліменти в зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно. В свою чергу, в судовому порядку оспорується право власності на таке майно в особи, що звернулась за посвідченням цього договору;

2) у разі, якщо нотаріус встановив факт порушення законодавства. Так, при посвідченні договору про припинення права на утримання взамін передачі нерухомого майна у власність утримуваній особі, нотаріусу були подані підроблені документи. Згідно зі статтею 51 Закону України «Про нотаріат», якщо нотаріус виявив порушення законодавства, то він зобов'язаний негайно повідомити про це правоохоронні органи. Якщо правоохоронні органи зреагують на таке повідомлення, то це є підставою зупинення нотаріального провадження [1];

3) у разі оскарження процесуальних дій, вчинених нотаріусом. У такій ситуації метою зупинення нотаріального провадження щодо посвідчення договору є надання особам, що є суб'єктами нотаріального провадження, можливості оскаржити невідповідну поведінку, дії нотаріуса до Міністерства юстиції України. Так, відповідно до частини другої статті 50 Закону України «Про нотаріат» право на оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні має особа, прав та інтересів якої стосуються такі дії чи акти [1]. Якщо заінтересовані особи оскаржили дії нотаріуса, він зупиняє провадження до вирішення питання по суті, якщо ні, то заява про вчинення цієї нотаріальної дії залишається без розгляду;

4) у разі, якщо нотаріальне провадження щодо посвідчення аліментного договору має іноземний елемент. Наприклад, якщо отримувач аліментів або платник аліментів є іноземцем, то нотаріусу необхідний час для того, щоб з'ясувати саму процедуру виконання аліментних зобов'язань у державі, де перебуває останній. Оскільки нотаріусу необхідний час для звернення до зарубіжних нотаріусів, консульських установ, дипломатичних представництв, нотаріальне провадження має бути обов'язково зупинене [5, с. 393].

Частиною четвертою статті 42 Закону України «Про нотаріат» передбачено, що законами України можуть бути встановлені також інші підстави для відкладення або зупинення вчинення нотаріальних дій, з чого вбачається, що визначені в Законі «Про нотаріат» підстави щодо таких ускладнень не є вичерпними [1].

Одним із різновидів ускладнень у нотаріальному провадженні є відмова у вчиненні нотаріальних дій, підстави для вчинення якої визначено в приписах частини першої статті 49 Закону України «Про нотаріат» [1]. Для цілей цієї роботи має значення їх аналіз у контексті проблематики посвідчення аліментного договору, а саме:

1) вчинення такої дії суперечить законодавству України. Якщо укладається аліментний договір щодо утримання дитини, то згідно із статтею 189 Сімейного кодексу України його умови не можуть порушувати в першу чергу права дитини, а також

права та інтереси сторін договору, а також суперечити моральним засадам суспільства [6];

2) не подано відомості (інформацію) та документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії. Посвідчуючи аліментний договір, нотаріус повинен враховувати специфіку та юридичну природу такого договору, що позначається й на характері документів, які подаються;

3) дія підлягає вчиненню іншим нотаріусом або посадовою особою, яка вчиняє нотаріальні дії. Так, нотаріус не вправі здійснювати нотаріальні дії за межами свого нотаріального округу, за винятком заміщення інших нотаріусів;

4) є сумніви в тому, що фізична особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, усвідомлює значення, зміст, правові наслідки цієї дії або ця особа діє під впливом насильства. Вважаємо також, що в разі, якщо такі сумніви викликані стосовно слабкої сторони договору, зокрема, утриманця або особи, яка його представляє та діє в його інтересах, що формує чітке враження про можливість порушення прав утриманця, нотаріус мав би негайно повідомити про це органи опіки та піклування для вжиття необхідних заходів і встановлення контролю за дотриманням прав утриманця як з боку його представника, так і інших зобов'язаних осіб;

5) з проханням про вчинення нотаріальної дії звернулася особа, яка в установленому порядку визнана недієздатною, або уповноважений представник не має необхідних повноважень. Вірогідно, що факт недієздатності має бути підтверджений належними документами, в іншому разі підставою для відмови може слугувати неподання нотаріусу відомостей (інформації) та документів, необхідних для вчинення нотаріальної дії – за сукупністю підстав;

6) особа, яка звернулася з проханням про вчинення нотаріальної дії, не внесла плату за її вчинення;

7) особа, яка звернулася з проханням про вчинення нотаріальної дії, не внесла встановлені законодавством платежі, пов'язані з її вчиненням.

Отже, за наявності зазначених підстав нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріального провадження. На вимогу особи, якій

відмовлено у вчиненні нотаріальної дії, нотаріус або посадова особа, яка вчиняє нотаріальні дії, зобов'язані викласти причини відмови в письмовій формі і роз'яснити порядок її оскарження. Про відмову у вчиненні нотаріальної дії нотаріус протягом трьох робочих днів виносить відповідну постанову [1]. Проте відмова у вчиненні нотаріального провадження не завжди є остаточною, оскільки за умови усунення недоліків особи мають право звернутись до нотаріуса повторно.

Заслуговує на увагу такий вид ускладнень, як закриття нотаріального провадження. Законодавством такий вид ускладнень не визначено, але в науці він набув визначення як ускладнення в нотаріальному процесі, яке полягає в закінченні нотаріального провадження без посвідчення нотаріального акта по суті нотаріальної дії та неможливості відкриття провадження в цій справі [5, с. 399].

Визначають, зокрема, такі підстави для закриття нотаріального провадження. Зупинимося на аналізі цих підстав у контексті питань закриття нотаріального провадження щодо посвідчення аліментного договору:

1) нотаріальна дія, розпочата провадженням, не може бути вчинена цим нотаріусом у разі, якщо не врахована предметна або територіальна компетенція. Суттєве значення при посвідченні нотаріусом договору про надання утримання є дотриманням ним вимог, передбаченими статтями 9, 37, 38 та 40 Закону України «Про нотаріат». Так, відповідно до положень статті 9 названого Закону, нотаріуси не вправі вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я і від імені працівників цієї нотаріальної контори, працівників, що перебувають у трудових відносинах з приватним нотаріусом [1];

2) у разі ліквідації юридичної особи, яка була стороною правочину. Так, у разі, якщо стороною аліментного договору, наприклад, як представник утримання виступала юридична особа (будинок-інтернат, пансіонат тощо), яку було ліквідовано, та за відсутності правонаступника за зобов'язаннями такої юридичної особи, нотаріус має закрити нотаріальне провадження у справі;

3) у разі вирішення судом та набрання рішенням законної сили, якщо вчинення нотаріального провадження було зупинено на час розгляду справи. Нотаріальні правовідносини характеризуються безспірністю, а тому під час виникнення будь-яких розбіжностей між інтересами сторін договору та іншими заінтересованими особами, нотаріус роз'яснює про їх право на звернення до суду та зупиняє нотаріальне провадження [7, с. 56]. У такому разі рішення суду може стати підставою для закриття нотаріального провадження.

Висновки. На підставі проведеного аналізу пропонуємо авторські підходи щодо класифікації ускладнень у нотаріальному процесі на прикладі провадження щодо нотаріального посвідчення договору про надання утримання, а саме за такими критеріями:

– за видами (відкладення, зупинення вчинення нотаріальної дії, відмова у вчиненні нотаріальної дії, закриття нотаріального провадження);

– за підставами, що можуть бути: імперативно визначеними, виходити із загальних вимог вчинення нотаріальних дій; факультативними – зумовленими умовами реалізації диспозитивних засад у нотаріальному процесі;

– за суб'єктами (нотаріус, сторони, заінтересовані особи, компетентні органи);

– за правовими наслідками щодо перспектив чинення нотаріальної дії;

– за строками (чітко визначені, рамкові, невизначені).

Запропоновані критерії, що містять ознаки юридичної кваліфікації відповідних параметрів, елементів правових конструкцій, можуть бути використані для подальшого вдосконалення механізмів правового регулювання досліджуваних питань.

Список використаних джерел

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425 – XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
2. Фурса С. Я. Сімейний кодекс України: науково-практ. коментар. Київ: Видавець Фурса С. Я., 2008. 1248 с.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

4. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: затв. наказом М-ва юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 66.

5. Фурса С. Я. Теорія нотаріального процесу: наук-практ. посіб. Київ: Алерта, 2012. 920 с.

6. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 21–22. Ст. 135.

7. Радзієвська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 317 с.

Andrushchenko T.

SYSTEM OF COMPLICATIONS IN THE NOTARIAL PROCESS AND THEIR INFLUENCE ON THE CONTRACT ON PROVIDING OF MAINTENANCE

The article addresses to the study of the complications peculiarities in the process of notarization of the contract on providing of maintenance. The author pays considerable attention to the analysis of the complications causes in terms of the principles of graduate notarial process and their impact on the performance of notarial proceedings in general.

By analyzing the legislation, the author focuses that complications can occur both at the preparation phase and at the phase of direct notarial act. The article states that the list of complications reasons in the process of making a notarial act, enshrined in the Law “On Notarie” is not exhaustive. The possibility of its expansion in particular is seen in the course of concretization of some of the preconditions given in the article.

The article considers the peculiarities of suspension of notarial proceedings in the case if the notarial proceedings on the certificate of the maintenance providing have a foreign element. For instance, if the recipient of alimony or the payer of alimony is a foreigner, the notary needs time to find out the procedure for fulfilling alimony obligations in the state where the latter is located.

The author states that such type of complications as the suspension of notarial proceedings is not defined by law, but in science it is defined as a complication in the notarial process, which consists in the suspension of the notarization contract act in essence of the notarial action and impossibility of making proceeding in such case.

Based on the analysis, the author proposes the approaches to the classification of complications in the notarial process on the example of notarial proceedings on the notarization of the contract of maintenance.

Key words: *notarial proceedings, contract on providing of maintenance, complications, closing of notarial proceedings, phasing of notarial procedures.*

References

1. Ukraine (2013), *On Notaries: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

2. Fursa, S. Ya. (2008), *Family Code of Ukraine. Scientific and practical commentary*, Fursa S. Ya. Publisher, Kyiv.

3. Ukraine (2003), *Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text://> (accessed 28 April 2021).

4. Ukraine (2012), *Procedure for Making of Notarial Actions by Notaries of Ukraine*: Order, Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv.

5. Fursa, S. Ya. (2012), *Theory of the Notarial Process: practical handbook*, Alerta, Kyiv.

6. Ukraine (2002), *Family Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text://> (accessed 1 January 2021).

7. Radzievska, L. K., Pasichnyk, S. H., (2000), *Notarity in Ukraine: manual*, Yurinkom Inter, Kyiv.

УДК 364-6

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01.040

Сташків Б. І.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-3746-9382;

Денисенко К. В.,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9637-1361;

Зінчук Ю. О.,

слухач магістратури, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9116-9148

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК КАТЕГОРІЯ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (ЧАСТИНА II)

Продовження. Початок у попередньому номері.

Стаття присвячена дослідженню такої правової категорії як правовий статус дитини з інвалідністю у сфері соціального забезпечення, його структурним елементам, співвідношенню зі статусом інших категорій отримувачів матеріального забезпечення. Проаналізовано нормативні акти, в яких закріплене правове положення дітей з інвалідністю, розкрито зміст їх прав і обов'язків, надано рекомендації щодо вдосконалення чинних норм з метою поліпшення матеріального становища дітей з фізичними та розумовими вадами.

Ключові слова: поняття категорії «дитина з інвалідністю», порядок встановлення інвалідності в дітей, елементи правового статусу дитини з інвалідністю, права та обов'язки дітей з інвалідністю у сфері соціального захисту, соціальні виплати дітям з інвалідністю, соціальні послуги, що надаються дітям з інвалідністю.

Спеціальні права дитини з інвалідністю у сфері соціального захисту – це юридичні можливості дитини при сприянні її законного представника на отримання передбачених нормативними актами додаткових видів соціального забезпечення компенсаційного характеру, що пов'язані з обмеженням життєдіяльності через стійкий розлад функцій її організму. В Україні відсутній закон, у якому був би даний перелік спеціальних прав, якими користуються діти з інвалідністю та діти з ва-

дами розумового або фізичного розвитку (ст. 26) [9]. До останньої категорії належать діти з певними вадами, але яким не встановлена категорія «дитина з інвалідністю». Наявні права дітей з інвалідністю розпорошені в багатьох нормативних актах. Спробуємо охарактеризувати окремі з них.

1. Право на медико-соціальну експертизу та встановлення категорії «дитина з інвалідністю» чи «дитина з інвалідністю підгрупи А» (ст. 7) [10]. Вказане право – це можливість законного представника вимагати від лікарсько-консультативної комісії лікувально-профілактичного закладу провести медико-соціальну експертизу дитини з вадами розумового або фізичного розвитку для виявлення в неї стійкого розладу функцій організму та обмеження життєдіяльності під час взаємодії із зовнішнім середовищем і при наявності відповідних медичних показань встановити категорію «дитина з інвалідністю» або «дитина з інвалідністю підгрупи А» з метою подальшого надання їй передбачених законом видів соціального забезпечення. У деяких випадках з 15 років таким правом користується сама дитина. Гарантії цього права закріплені в нормативних актах, що регулюють діяльність ЛКК [13; 14; 15].

З категорії дітей з вадами розумового або фізичного розвитку, крім дітей з інвалідністю, ще виділяють дітей, хворих на важкі хвороби, яким не встановлена інвалідність, але мають право на державну допомогу та соціальні послуги (ст. 18–5, 18–7) [31; 32; 33]. Статус таких дітей підтверджується довідкою ЛКК про захворювання дитини на тяжке перинатальне ураження нервової системи, тяжку вроджену ваду розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічне, онкогематологічне захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкий психічний розлад, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гостре або хронічне захворювання нирок IV ступеня, проте, що дитина отримала тяжку травму, потребує трансплантації органу, потребує паліативної допомоги (підп. 5 п. 7) [13]. Інші діти не мають права на соціальні виплати, а соціальні послуги можуть надаватися в окремих випадках і за наявності відповідних можливостей реабілітаційних установ. Правовий статус цієї групи дітей у науковій літературі не досліджувався. У розвинутих країнах

саме цій категорії дітей найбільше надаються реабілітаційні послуги.

Вказане вище право є визначальним, а всі інші похідними від нього. Воно вважається реалізованим, коли законний представник на підставі медичного висновку отримує посвідчення встановленого зразка [21; 22] або довідку про тяжке захворювання дитини і потребує трансплантації органу чи паліативної допомоги (п. 7) [13].

Змістом названого права є порядок встановлення ЛКК інвалідності дітям [14]. Фахівці виділяють такі особливості, які характеризують на сучасному етапі загальні тенденції в системі медико-соціальної експертизи дітей:

- основним показником для встановлення інвалідності дитині є наявність у неї ознак соціальної недостатності, яка обумовлює необхідність в особливому додатковому догляді за нею з боку дорослого та використання додаткових заходів і засобів, спрямованих не тільки на компенсацію дефекту, але і на збереження залишкових функцій та розвиток навичок і вмінь, порівняно зі здоровими однолітками та дітьми з порушеннями здоров'я без ознак соціальної недостатності;

- соціальна недостатність дитини оцінюється за специфічними, відмінними від дорослого, критеріями життєдіяльності, мають вікову періодизацію відповідно до норм розвитку дитини до 18 років;

- діагностика ступеня обмеження життєдіяльності та ознак соціальної недостатності проводяться комплексно з урахуванням усіх наявних порушень функціонального, психологічного, педагогічного та соціального характеру;

- медико-соціальна експертиза дітей – етапний процес, який передбачає послідовну діагностику трьох рівнів: а) оцінку функціонального стану організму дитини з урахуванням вікових форм розвитку; б) виявлення обмежень життєдіяльності дитини і ступеня її залежності від дорослого; в) визначення ознак соціальної недостатності, викликані обмеженнями життєдіяльності;

- у процесі експертизи соціальної недостатності бере участь група фахівців-експертів різного профілю (лікарі, педагоги, дефектологи, психологи, соціальні працівники);

– обов'язковим етапом експертної роботи з дитиною з інвалідністю є розробка програми корекції, розвитку та компенсації функцій порушення внаслідок дефекту (індивідуальна програма реабілітації дитини) з регулярною оцінкою ефективності її виконання і корекції змісту (с. 6–7) [34].

2. Право на сторонній постійний догляд (ст. 3) [11]. Це забезпечена державою можливість звернутися до компетентного органу з вимогою призначити надбавку на догляд особі, яка добровільно згодилася здійснювати постійний догляд за дитиною з інвалідністю з метою часткової компенсації понесених витрат. Вказане право є похідним від правового статусу дитини з інвалідністю і повністю залежить від нього. Воно є строковим і діє в період інвалідності дитини. На нього має право лише одна особа з числа батьків усиновителів, опікунів, піклувальників. До отримувача надбавки ставляться певні вимоги: 1) належати до точно визначеного кола осіб, яким таке право надається; 2) не повинен працювати, навчатися (крім заочної форми навчання), проходити службу, не обіймати виборчу посаду; 3) фактично здійснювати догляд за дитиною з інвалідністю. Зайняті отримувачі можуть отримувати надбавку у випадках перебування у відпусті по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку, у відпусті у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпусті без збереження заробітної плати, якщо дитина потребує домашнього догляду. Факт роботи, навчання, служби до уваги не береться, коли догляд здійснюється за дитиною з інвалідністю підгрупи А. Отримувачем надбавки на догляд за дитиною з інвалідністю незалежно від факту зайнятості може бути одинока мати чи батько (ч. 4 ст. 3) [11].

Без постійного стороннього догляду дитина з інвалідністю приречена на смерть, що становить реальну загрозу її праву на життя. Під останнім розуміють визнане державою природне право на запліднення, народження і наявність в особі гарантованих засобів до існування впродовж свого життя на рівні не нижчому від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Вважаємо, що право на постійний сторонній догляд є складовою права на життя і в його межах повинно розглядатись.

Розмір надбавки на догляд незначний і не компенсує реальні витрати її отримувача (ч. 3 ст. 3) [11], і тому законодавець для осіб, які здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю, встановив багаточисельні пільги, зокрема, такі:

– платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого від одного роботодавця у вигляді заробітної плати на суму податкової соціальної пільги у розмірі, що дорівнює 150 відсоткам суми пільги для такого платника податку, який утримує дитину з інвалідністю – в розрахунку на кожну таку дитину віком до 18 років (підп. «б» п. 1.3 ст. 169) [35];

– додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню має один з батьків або особа, яка їх замінює, що виховує без одного з подружжя дитину з інвалідністю (п. 1 ч. 1 ст. 14) [36];

– не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані жінки та чоловіки, на утриманні яких перебуває дитина з інвалідністю (ч. 1 ст. 23) [37];

– право на призначення дострокової пенсії за віком мають матері осіб з інвалідністю з дитинства, які виховали їх до 6-річного віку – після досягнення 50 років та за наявності страхового стажу не менше 15 років. За вибором матері або в разі її відсутності, якщо виховання дитини з інвалідністю здійснювалося батьком, йому призначається дострокова пенсія за віком після досягнення 55 років та наявності страхового стажу не менше 20 років (п. 3 ч. 1 ст. 115) [38];

– загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню підлягає один із непрацюючих працездатних батьків чи осіб, які їх замінують, який фактично здійснює догляд за дитиною з інвалідністю чи дитиною, хворою на тяжке захворювання (п. 9 ч. 1 ст. 11) [38];

– непрацюючим фізичним особам, які постійно надають соціальні послуги дітям з інвалідністю, призначається щомісячна компенсаційна виплата у розмірі 10 відсотків, виходячи з прожиткового мінімуму для працездатних осіб (п. 1 і 2) [39];

– особа, яка супроводжує дитину з інвалідністю, має право на безоплатний проїзд у пасажирському міському транспорті (крім таксі) за наявності посвідчення чи відповідної довідки. Во-

на також має право при супроводі дитини з інвалідністю на 50 відсоткову знижку вартості проїзду на внутрішніх лініях (маршрутах) повітряного, залізничного, річкового та автомобільного транспорту в період з 1 жовтня по 15 травня (ст. 38–1) [8];

– допомога по тимчасовій непрацездатності в разі захворювання матері або іншої особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною з інвалідністю, надається застрахованій особі, яка здійснює догляд за дитиною з першого дня за весь період захворювання (ч. 5 ст. 22) [38];

– допомога по тимчасовій непрацездатності застрахованій особі, яка виховує дитину з інвалідністю, надається за весь період санаторно-курортного лікування дитини з інвалідністю (абз. 3 ч. 10 ст. 22) [38];

– допомога особі, яка доглядає за тяжко хворою дитиною, надається в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (ст. 18-7; 40, п. 42–3 – 42–6) [32].

Трудовим законодавством для батьків, що виховують дітей з інвалідністю, встановлені такі пільги [25]:

– випробовування не встановлюються при прийнятті на роботу одиноких матерів, які мають дитину з інвалідністю (ч. 3 ст. 26) [25];

– забороняється тимчасове переведення на іншу роботу жінок, які мають дитину з інвалідністю (ч. 3 ст. 23) [25];

– власник або уповноважений ним орган повинен розірвати трудовий договір у строк, про який просить працівник, за необхідності здійснення догляду за дитиною з інвалідністю (ст. 38) [25];

– на прохання жінки, яка має дитину з інвалідністю, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний встановити їй неповний робочий день або неповний робочий тиждень (ч. 1 ст. 56) [25];

– жінки, які мають дитину з інвалідністю, можуть залучатися до надурочних робіт лише за їх згодою (ч. 3 ст. 63) [25];

– жінки, що мають дітей з інвалідністю, не можуть залучатися до надурочних робіт або направлятися у відрядження без їх згоди (ст. 177) [25];

– жінці, яка працює і має дитину з інвалідністю, надається щорічно додаткова оплачувана відпустка тривалістю 10 кален-

дарних днів без урахування святкових і неробочих днів (ч. 1 ст. 182-1) [25];

– забороняється відмовляти у прийнятті на роботу і знижувати заробітну плату самотнім матерям, що мають дитину з інвалідністю, а також звільняти їх за ініціативи власника або уповноваженого ним органу (ст. 184) [25];

– власник або уповноважений ним орган повинен у разі необхідності надавати жінкам, які мають дітей з інвалідністю, путівки до санаторіїв та будинків відпочинку безкоштовно або на пільгових умовах, а також надавати їм матеріальну допомогу (ст. 185) [25].

3. Право на соціальні виплати. Це передбачена законом можливість звернення до компетентного органу з вимогою про призначення і виплату у грошовій формі належних дитині з інвалідністю соціальних виплат з метою компенсації відсутніх, а в деяких випадках і втрачених засобів до існування чи понесення додаткових витрат, пов'язаних з реабілітаційними заходами. До них належать:

– державна соціальна допомога на дітей з інвалідністю віком до 18 років у розмірі 70 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (ст. 2) [11]. Ознаки: а) право на допомогу має особа із статусом дитини з інвалідністю; б) отримувачем виступає законний представник дитини з інвалідністю; 3) виплачується у грошовій формі; 4) належить до щомісячних виплат; 5) джерелом фінансування є кошти Державного бюджету України; 6) призначається і виплачується органом праці та соціальної політики за місцем проживання заявника; 7) відноситься до строкових виплат, оскільки призначається на період інвалідності дитини (на 2 чи 5 або до досягнення 18 років); 8) визначається у відсотках від розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; 9) метою допомоги на цьому етапі є задоволення фізіологічних потреб дитини в їжі, одязі, житлі тощо. Розмір прожиткового мінімуму визначається для здорових людей і не враховує додаткові витрати на засоби гігієни, ліки, перебування в лікувальних закладах, спеціальне харчування, на різні види реабілітації тощо. Наявні пільги лише частково покривають реальні потреби дитини з інвалідні-

стю. Зміна методики обчислення державної соціальної допомоги для дітей з інвалідністю назріла і перезріла;

– допомога на поховання дитини з інвалідністю члену її сім'ї або особі, яка здійснила поховання, виплачується в розмірі двохмісячної суми державної соціальної допомоги (ст. 15) [11]. Ознаки: 1) належить до одноразових допомог; 2) виплачується особі, що здійснила поховання дитини з інвалідністю; 3) метою допомоги є часткове відшкодування витрат на поховання померлої дитини. Батьки дитини з інвалідністю, як правило, відносяться до малозабезпечених осіб, то пропонується допомогу на поховання виплачувати у трьохразовому розмірі, що дещо поліпшить їх матеріальний стан;

– щомісячна страхова виплата неповнолітній особі, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання матері під час її вагітності у розмірі 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність як особі з інвалідністю з дитинства (ч. 14 ст. 42; 11, ст. 2) [38]. Ознаки: 1) народження дитини з інвалідністю; 2) наявність причинного зв'язку народження дитини з інвалідністю та нещасним випадком на виробництві (професійним захворюванням) матері під час її вагітності; 3) належить до щомісячних виплат у грошовій формі; 4) джерелом фінансування є кошти Фонду соціального страхування України; 5) дитина з інвалідністю наділяється статусом особи з інвалідністю з дитинства першої групи; 6) розмір виплати залежить від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; 7) виплачується до досягнення дитиною 18 років;

– грошові компенсації на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобіля виплачуються законним представникам дітей з інвалідністю, що мають автомобіль у розмірі 22 відсотків прожиткового мінімуму на одну особу, яка втратила працездатність у розрахунку на місяць або на транспортне обслуговування (для тих, хто ним не користується, але відповідне право має) у розмірі 29 відсотків прожиткового мінімуму на одну особу, яка втратила працездатність у розрахунку на місяць (п. 2) [41];

– одноразова компенсація дітям з інвалідністю, пов'язаною з наслідками Чорнобильської катастрофи (п. 1) [42];

– грошова компенсація замість путівки дітям з інвалідністю, пов'язану з Чорнобильською катастрофою (п. 1) [43];

– одноразова матеріальна допомога дітям з інвалідністю може бути надана за наявності поважних обставин один раз на рік у розмірі 50 відсотків встановленого на дату звернення прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (п. 6) [44].

4. Право на отримання соціальних послуг [8; 10; 12]. Це передбачені законом можливості вимагати від компетентних органів надання відповідно до індивідуальної програми реабілітації комплексу соціальних послуг з метою усунення або компенсації наслідків, спричинених стійким порушенням здоров'я та сприяння особам з інвалідністю в досягненні соціальної та матеріальної незалежності. Діти з інвалідністю мають право на такі соціальні послуги:

– утримання у спеціальному будинку дитини для дітей з вадами фізичного та розумового розвитку віком від народження до 4 років [45];

– влаштування до дитячого будинку-інтернату дітей з інвалідністю віком від 4 до 18 років, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового обслуговування, медичного обслуговування, освітніх послуг, комплексу реабілітаційних заходів [46];

– надання соціальної послуги денного догляду у відділенні денного догляду для дітей з інвалідністю віком від 3 до 18 років [47];

– вимагати надання соціальних послуг на рівні не нижчому ніж це передбачено Державним стандартом соціальних послуг (ст. 17) [12];

– отримання в Центрі комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю комплексу реабілітаційних заходів, спрямованих на створення умов для всебічного розвитку і в тому числі дітей з інвалідністю, засвоєння ними знань, умінь, навичок, досягнення і збереження їхньої максимальної незалежності, фізичних, розумових, соціальних здібностей з метою максимальної реалізації особистого потенціалу [48];

– забезпечення органами охорони здоров'я дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами за спеціальним переліком (с. 1062–1063) [49; 50];

– забезпечення органами соціального захисту населення дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації (с. 873–875) [51; 50];

– забезпечення закладами охорони здоров'я дітей з інвалідністю санаторно-курортними путівками [52];

– забезпечення органами соціального захисту дітей з інвалідністю віком від 5 до 18 років чи їх законних представників легковим автомобілем [53];

– освіти за місцем проживання, соціальну адаптацію та підготовку до отримання наступного рівня освіти в інклюзивних групах закладів дошкільної освіти [54];

– влаштування в ясла-садок компенсуючого типу (спеціальні і санаторні) для дітей віком від 2 до 6 (7) років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; тривалого лікування та реабілітації відповідно до їх особистісних можливостей (абз. 6 п. 3) [54];

– забезпечення дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями на здобуття загальної середньої освіти у спеціальній школі [55];

– здобуття дітьми, які потребують індивідуального догляду та супроводу в Навчально-реабілітаційному центрі початкової та базової середньої освіти з урахуванням особливостей їх психофізичного розвитку та відповідно до освітньої програми центру [56].

5. Право на соціальні пільги. Це гарантовані державою можливості користуватися додатковими правами чи вимагати їх надання з метою збільшення або збереження наявних засобів до існування і/або отримання нових більш якісних послуг тощо. Соціальні пільги дітям з інвалідністю можна розглядати в рамках соціальних послуг, які їм надаються (с. 168–178) [50]. До них найчастіше відносять:

– право на безоплатне придбання лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування (ч. 4 ст. 38; 60, п. 1; 51, с. 1057–1061) [8];

- право на безоплатний проїзд у пасажирському міському транспорті, крім таксі (ч. 1 ст. 38–1) [8];
- право на 50 відсоткову знижку вартості проїзду на внутрішніх лініях (маршрутах) повітряного, залізничного, річкового та автомобільного транспорту в період з 1 жовтня по 15 травня (ч. 2 ст. 38-1) [8];
- сім'ї, в яких є діти з інвалідністю, мають переважне право на поліпшення житлових умов, в порядку, передбаченого чинним законодавством (ч. 2 ст. 29; 61, ст. 45) [8];
- обдаровані діти з інвалідністю мають право на безоплатне навчання музики, образотворчого, художньо-прикладного мистецтва у загальних навчальних закладах або спеціальних позашкільних навчальних закладах (ч. 5 ст. 21) [8];
- дітям, яким встановлено інвалідність, пов'язану з Чорнобильською катастрофою, надаються компенсації та пільги, передбачені у статті 30 Закону України № 796-ХІІ (ст. 30) [59];
- право першочерговості оздоровлення та відпочинку (ст. 24) [60].

Обов'язки дітей з інвалідністю. Це передбачена нормами права необхідна поведінка отримувача соціального забезпечення щодо його надавача, що полягає у вчиненні певних обов'язкових дій, утримуватись від дій, які можуть порушити порядок надання конкретного виду матеріального забезпечення, а також нести відповідальність за вчинення неправомірних дій. У праві соціального забезпечення обов'язки та відповідальність за їх порушення покладаються на законного представника дитини з інвалідністю. Деякі обов'язки на дитину з інвалідністю можуть покладатися під час отримання нею соціальних послуг, але в більшості випадків вона буде нести не юридичну, а моральну відповідальність за їх порушення. Права дитини з інвалідністю для їх законного представника перетворюється в обов'язок їх реалізувати в інтересах дитини за наявності відповідного фактичного складу. До обов'язків законного представника, а в деяких випадках самої дитини з інвалідністю належать:

- забезпечити доступ до дитини для її обстеження в медичному закладі та огляду ЛКК лікувально-профілактичного закладу (п. 3–5) [14];

- дотримуватись виконання розробленої ЛКК індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю (п. 8) [14];
- не пізніше ніж за один місяць до закінчення дії медичного висновку звернутися до ЛКК з проханням провести повторний медичний огляд дитини з інвалідністю (п. 9) [14];
- своєчасно подавати до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення всі необхідні документи для призначення державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю (п. 2.4) [23];
- звернутися з письмовою заявою до місцевої державної адміністрації чи недержавної реабілітаційної установи з проханням надати реабілітаційні послуги, визначені індивідуальною програмою реабілітації дитини з інвалідністю (ст. 32) [10];
- дотримуватись у разі отримання соціальних послуг встановлених у реабілітаційній установі правил (п. 3 ч. 2 ст. 12) [12].

Висновки. 1. Правовий статус дитини з інвалідністю – це закріплені у нормативних актах права й обов'язки дитини у сфері соціального забезпечення, який ЛКК лікувально-профілактичного закладу встановлена категорія «дитина з інвалідністю» або «дитина з інвалідністю підгрупи А» і якими вона може користуватися чи виконувати за сприяння її законного представника.

2. Розрізняються такі види правового статусу: 1) загальний статус дитини і в тому числі дитини з інвалідністю; 2) спеціальний статус дитини з інвалідністю, яким наділені всі діти, яким встановлена категорія «дитина з інвалідністю» або «дитина з інвалідністю підгрупи А»; 3) індивідуальний статус дитини з інвалідністю, що враховує її стан здоров'я та потребу в конкретних видах соціального забезпечення.

3. Дітей з особливими потребами умовно поділяють на три категорії: 1) діти з інвалідністю. Їх правове положення найбільш врегульоване нормами права. Соціальний захист передбачає надання соціальних виплат і значної кількості соціальних послуг; 2) діти з важкими захворюваннями, яким не встановлена інвалідність. Лише в останні роки звернули увагу на необхідність їх соціального захисту. Стан здоров'я частини з них вимагає специфічної соціальної реабілітації в останні місяці перед відходом у вічність; 3) діти з вадами розумового або фі-

зичного розвитку, в яких відсутні підстави для встановлення інвалідності. Потребують не стільки медичної, як соціальної реабілітації. Їх статус правовими нормами практично не врегульований. Необхідні соціальні послуги їм не надаються або надаються за залишковим принципом. Ця категорія є найбільш перспективною в плані досягнення позитивних результатів від реабілітації і за кордоном їм приділяється особлива увага.

4. Інвалідність дітей є медичною, соціальною, психологічною і економічною проблемою, реалізовується комплексно і втілюється в життя через ухвалені нормативно-правові акти. При практичній реалізації будь-якого рішення щодо дитячої інвалідності завжди одночасно повинні враховуватися всі ці аспекти.

5. Встановлення інвалідності в дітей здійснюється ЛКК на підставі переліку захворювань і патологічних станів, що був затверджений МОЗ України ще у 2001 році і сьогодні не відповідає вимогам часу. Назріла необхідність розробити чіткі критерії встановлення інвалідності в дітей на основі принципів Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків.

6. Інвалідність встановлюється ЛКК (дітям) та МСЕК (повнолітнім). Пропонується повноваження ЛКК по встановленню інвалідності дітям передати МСЕК і одним із аргументів для цього є невиправданий лібералізм ЛКК та фінансові втрати під час встановлення інвалідності значній кількості дітей з фізичними та розумовими вадами. Вважаємо, що наявний порядок встановлення інвалідності дітям себе виправдав і його слід залишити без змін, оскільки ЛКК краще пристосовані для медичного огляду дітей і зорієнтовані на соціальну інтеграцію дітей у суспільство, а МСЕК більше уваги приділяє ступеню втрати працездатності і гірше орієнтуються в потребах дітей у соціальній реабілітації.

7. Державна соціальна допомога призначається у відсотках до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, що є суттєво заниженим до реально прожиткового мінімуму, розрахований на здорових людей і не враховує додаткових потреб осіб з інвалідністю. Законодавець ніколи не вказує, а

чиновники не обґрунтовують, який відсоток витрат на дитину з інвалідністю держава бере на себе (компенсує сім'ї).

Встановлення інвалідності дитині означає, що за нею потрібно здійснювати постійний сторонній догляд, без якого дитина не може обійтися. Законодавець для цього випадку передбачає призначення допомоги на догляд, але для одних осіб, які будуть здійснювати догляд, ставить вимогу, щоб вони не працювали, не служили, і не вчилися, а для інших така вимога не ставиться. Вважаємо, що така умова для одних і пільга для інших є зайвою. Не справа чиновників перевіряти, чи особа зайнята якоюсь працею чи ні, основне, щоб за дитиною здійснювався фактичний догляд. Зняття такої умови зменшить кількість довідок, що подаються в органи соціального захисту, і приведе до фінансової вигоди держави – не потрібно страхувати в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування особу, що здійснює догляд, і вносити за неї соціальний внесок.

Список використаних джерел

31. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту осіб, які доглядають за хворими дітьми: Закон України від 03.07.2018 р. №2476-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-19> (дата звернення: 14.05.2021).

32. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. №2811-XII. Дата оновлення: 02.04.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> (дата звернення: 14.05.2021).

33. Про затвердження переліку тяжких захворювань, розладів, травм, станів, що дають право на одержання державної допомоги на дитину, якій не встановлено інвалідність, надання такій дитині соціальних послуг: постанова КМУ від 27.12.2018 року №1161. Дата оновлення: 29.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1161-2018-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

34. Шевчук В. І., Сторожук Л. О., Безсмертна Г. В., Довгало Т. В. Принципи медико-соціальної експертизи та реабілітації інвалідів з дитинства внаслідок патології нервової системи. Медичні рекомендації. Вінниця, 2015. 26 с.

35. Податковий кодекс України: Закон України прийнятий Верховною Радою України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 02.04.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 14.05.2021).

36. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. №067-VI. Дата оновлення: 18.04.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 14.05.2021).

37. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. №3543-XII. Дата оновлення: 02.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (дата звернення: 14.05.2021).

38. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. №1058-IV. Дата оновлення: 02.04.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 14.05.2021).

39. Про затвердження Порядку призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги: постанова КМУ від 29.04.2004 р. №558-2004-п. Дата оновлення: 04.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558-2004-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

40. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: постанова КМУ від 27.12.2001 р. №1751-2001-п. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

41. Про порядок виплати та розміри грошових компенсацій на бензин, ремонт і технічне обслуговування автомобілів та на транспортне обслуговування: постанова КМУ від 14.02.2007 р. №228-2007-п. Дата оновлення: 05.04.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2007-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

42. Про компенсаційні виплати особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова КМУ від 14.05.2015 р. №285-2015-п. Дата оновлення: 16.08.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2015-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

43. Про встановлення середньої вартості пугівки для виплати грошової компенсації замість пугівки громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, віднесеним до категорії 1, та дітям, яким встановлено інвалідність, пов'язану з Чорнобильською катастрофою: наказ Міністерства соціальної політики України від 28.02.2019 р. №z0267-19. Дата оновлення: 20.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0267-19> (дата звернення: 14.05.2021).

44. Деякі питання використання коштів державного бюджету для виконання заходів із соціального захисту дітей, сімей, жінок та інших найбільш вразливих категорій населення: постанова КМУ від 12.04.2017 р. №256-2017-п. Дата оновлення: 04.03.2020 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/256-2017-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

45. Про затвердження Типового положення про будинок дитини: затв. наказом Міністерством охорони здоров'я України від 18.05.1998 р. №z0372-98. Дата оновлення: 21.04.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0372-98> (дата звернення: 14.05.2021).

46. Деякі питання соціального захисту дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю: постанова КМУ від 14.12.2016 р. №978-2016-п. Дата оновлення: 12.03.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2016-%D0%BFBF> (дата звернення: 14.05.2021).

47. Про затвердження Типового положення про відділення денного догляду для дітей-інвалідів: затв. наказом Міністерства соціальної політики України від 09.10.2013 р. №653. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2057-13> (дата звернення: 14.05.2021).

48. Про затвердження Типового положення про центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю: затв. наказом Міністерства соціальної політики України від 09.08.2016 р. №855. Дата оновлення: 22.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1209-16> (дата звернення: 14.05.2021).

49. Про затвердження Порядку забезпечення осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю технічними та іншими засобами: постанова КМУ від 03.12.2009 р. №1301-2009-п. Дата оновлення: 04.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1301-2009-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

50. Шашків Б. І. Право соціального забезпечення. Особлива частина: навч. посібник. Чернігів: Десна, 2018. 1092 с.

51. Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні та інші засоби реабілітації, переліків таких засобів: постанова КМУ від 05.04.2009 р. №321-2012-п. Дата оновлення: 04.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2012-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

52. Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками дітей-інвалідів: постанова КМУ від 03.12.2009 р. № 1345-2009-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-2009-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

53. Про затвердження Порядку забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями: постанова КМУ від 19.07.2006 р. №999-2006-п. Дата оновлення: 06.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999-2006-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

54. Про затвердження Порядку організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти: постанова КМУ від 10.04.2019 р. № 530-2019-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2020).

55. Про затвердження Положення про дошкільний навчальний заклад: постанова КМУ від 12.03.2003 р. №305-2003-п. Дата оновлення: 14.08.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

56. Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр: постанова КМУ від 06.03.2019 р. № 221-2019-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

57. Перелік груп населення, у разі амбулаторного лікування яких лікарські засоби за рецептами лікарів відпускаються безоплатно або на пільгових умовах: додаток 1 до постанови КМУ від 17.08.1998 р. №1303-98-п. Дата оновлення: 01.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1303-98-%D0%BF> (дата звернення: 14.05.2021).

58. Житловий кодекс Української РСР: Закон України прийнятий Верховною Радою України від 01.01.1984 р. №5464-Х. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> (дата звернення: 14.05.2021).

59. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 21.02.1991 р. Дата оновлення: 09.08.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12> (дата звернення: 14.05.2021).

60. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 № 375-VI. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17> (дата звернення: 14.05.2021).

Stashkiv B., Denysenko K., Zinchuk Yu.

LEGAL STATUS OF CHILD WITH DISABILITIES AS LEGAL CATEGORY OF SOCIAL SECURITY (PART II)

The article is devoted to the study of such a legal category as the legal status of a child with disabilities in the field of social security, its structural elements, the relationship with the status of other categories of material support recipients.

The authors conclude that the elements of the legal status of a child with disabilities are only his/her rights and responsibilities, which are realized by him/her through a legal representative or with hi/her active assistance. Freedom is not the subject of a study of social security law and is not part of a child's legal status.

Legal capacity indicates that a child with disabilities is a subject of social security law and has the rights and responsibilities provided by this branch of law since birth until reaching adulthood.

In most cases, children with disabilities are not aware of the importance of their actions and cannot be guided by them, that is, to dispose of rights and responsibilities, and therefore they cannot be full-fledged subjects of social security relations. In such legal relations, they are often replaced by legal representatives.

The special rights of a child with disabilities in the field of social protection are the child's legal possibilities with the assistance of his/her legal representative to receive additional types of compensatory social security, which are associated with disability due to persistent dysfunction.

In social security law, ensuring the responsibilities and violating of them rely on the child's legal representative. Some responsibilities may be imposed on a child with disabilities when he/she receives social services, but in most cases he/she will be morally responsible for the violation.

In the article the authors conditionally divided three categories of children with special needs: 1) children with disabilities; 2) children with serious illnesses who have not been diagnosed with disabilities; 3) children with mental or physical disabilities who have no grounds for establishing disability.

Key words: *the concept of the category "child with disabilities", the procedure for establishing disability in children, elements of the legal status of a child with disabilities, rights and responsibilities of children with disabilities in social protection, social benefits for children with disabilities, social services for children with disabilities.*

References

31. Ukraine (2018), *To Amend Several Legal Acts of Ukraine with the aim of Strengthening Social Protection of Children and Assistance for the Families with Children*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-19> (last accessed 14.05.2021).

32. Ukraine (1992), *On State Assistance to Families with Children*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv. Update date: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> (last accessed 14.05.2021).

33. Ukraine (2018), *On the List of Serious Diseases, Frustration, Traumas, the Conditions Giving the Right to Receiving the State Assistance for the Child with Not Established Disabilities, Rendering to Such Child of Social Services*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 29.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1161-2018-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

34. Shevchuk, V. I., Storozhuk L. O., Bezsmertna H. V., Dovhaliuk T. V. (2015), *Principles of Medical and Social Examination and Rehabilitation of Disabled People from Childhood due to Pathology of the Nervous System. Medical recommendations*. Vinnytsia.

35. Ukraine (2010), *Tax Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv. Update date: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (last accessed 14.05.2021).

36. Ukraine (2020), *On Employment*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv. Update date: 18.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (last accessed 14.05.2021).

37. Ukraine (1993), *On Mobilization Training and Mobilization*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv. Update date: 02.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (last accessed 14.05.2021).

38. Ukraine (2003), *On Compulsory State Pension Insurance*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv. Update date: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (last accessed 14.05.2021).

39. Ukraine (2004), *On Approval of the Procedure of Appointment and Payment of Compensation to Individuals who Provide Social Services*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 04.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558-2004-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

40. Ukraine (2001), *On Approval of the Procedure of Appointment and Payment of State Assistance to Families with Children*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

41. Ukraine (2007), *On the Procedure of Payment and the Monetary Compensation Sizes on Gasoline, Repair and Maintenance of Cars and Transport Service*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 05.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2007-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

42. Ukraine (2015), *On Compensation Payments to Persons Affected by the Chernobyl Accident and Recognition of Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine as Repealed*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 16.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2015-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

43. Ukraine (2019), *On Setting the Average Cost of a Voucher for the Payment of Monetary Compensation in Lieu of a Voucher to Citizens Affected by the Chernobyl Disaster, Classified in Category 1, and Children who have been Diagnosed with a Disability Related to the Chernobyl Disaster*: Order of Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv. Update date: 20.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0267-19> (last accessed 14.05.2021).

44. Ukraine (2017), *Some Issues of Using the State Budget to Implement Measures for Social Protection of Children, Families, Women and other Most Vulnerable Groups*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 04.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/256-2017-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

45. Ukraine (1998), *On Approval of the Standard Regulations on the Orphanage*: Approved by the Order of Ministry of Health of Ukraine, Ministry of Health, Kyiv. Update date: 21.04.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0372-98> (last accessed 14.05.2021).

46. Ukraine (2016), *Some Issues of Social Protection of Children with Disabilities and Persons with Disabilities*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 12.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-2016-%D0%BFBF> (last accessed 14.05.2021).

47. Ukraine (2013), *On Approval of the Standard Regulations on the Day Care Department for Children with Disabilities*: Approved by the Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2057-13> (last accessed 14.05.2021).

48. Ukraine (2016), *On Approval of the Standard Regulations on the Center for Comprehensive Rehabilitation for Persons with Disabilities*: Approved by the Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv. Update date: 22.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1209-16> (last accessed 14.05.2021).

49. Ukraine (2009), *On Approval of the Procedure for Providing Persons with Disabilities and Children with Disabilities with Technical and Other Means*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 04.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1301-2009-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

50. Stashkiv, B. I., (2018), Social Security Law. Special part: manual, Desna, Chernihiv.

51. Ukraine (2019), *On the Statement of the Order of Providing with Technical and Other Means of Rehabilitation of Persons With Disabilities, Children With Disabilities and Other Separate Categories of The Population and Payment of Monetary Compensation of Cost for Independently Acquired Technical and Other Means of Rehabilitation, Lists of Such Means*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 04.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2012-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

52. Ukraine (2009), *On Approval of the Order of Providing with Sanatorium and Resort Permits to Children with Disabilities*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-2009-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

53. Ukraine (2006), *On Approval of the Procedure for Providing Persons with Disabilities with Cars*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 06.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999-2006-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

54. Ukraine (2019), *On Approval of the Order of the Organization of Activity of Inclusive Groups in Establishments of Preschool Education*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

55. Ukraine (2003), *On Approval of the Situation on Preschool Educational Institution*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 14.08.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

56. Ukraine (2019), *On Approval of the Regulations on the Special School and the Regulations on the Training and Rehabilitation Center*: Resolution of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

57. Ukraine (1998), *List of Groups of the Population, In the Case of Outpatient Treatment of Which Drugs are Prescribed by Doctors Free of Charge or on Preferential Terms*: Annex 1 to the Decision of the Cabinet of Ministers, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv. Update date: 01.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1303-98-%D0%BF> (last accessed 14.05.2021).

58. Ukraine (1984), *Housing Code of the Ukrainian SSR*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv. Update date: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> (last accessed 14.05.2021).

59. Ukraine (1991), *On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chernobyl Disaster*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv. Update date: 09.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12> (last accessed 14.05.2021).

60. Ukraine (2020), *On Health Improvement and Rest of Children*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv. Update date: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17> (last accessed 14.05.2021).

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 342.97

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01.061

Ніщимна С. О.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-7424-7688

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В АКАДЕМІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ

Стаття присвячена характеристиці особливостей адміністративно-правового забезпечення організації освітнього процесу в Академії Державної пенітенціарної служби. Освітній процес у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, яким є й Академія Державної пенітенціарної служби, здійснюється відповідно до норм законодавства про вищу освіту, хоча загальне підпорядкування здійснюється профільним міністерством – Міністерством юстиції України. Маючи певні особливості щодо підготовки курсантів, слухачів та ад'юнктів, Академія поряд з цим готує й студентів та аспірантів за кошти фізичних, юридичних осіб.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, освітній процес, Міністерство юстиції України, Академія Державної пенітенціарної служби, пенітенціарна система.

Постановка проблеми. Із проголошенням незалежності Україна взяла курс на розбудову європейської держави з відповідними стандартами у всіх сферах державної діяльності. Одним із пріоритетних напрямів цього курсу є розбудова нової системи функціонування структури правоохоронних органів, у тому числі пенітенціарної системи. Незважаючи на кардинальні трансформаційні процеси в пенітенціарній системі, її діяльність зорієнтована на належну організацію підготовки пенітенціарного персоналу України для якісного виконання своїх функціональних обов'язків та захист прав і свобод людини. Для належного

функціонування цього інституту необхідні професійні кадри, які і будуть обличчям розбудови нової пенітенціарної системи України з дотриманням провідних стандартів європейської спільноти.

Підготовка пенітенціарного персоналу України є досить неоднозначною та не має єдиної системи підготовки кадрів. Післядипломна освіта персоналу не завжди здійснюється з дотриманням чинного законодавства України. Пенітенціарний персонал є оновленим, оскільки кадровий апарат суттєво за ці роки помолодшав, але рівень професійної майстерності є недостатнім для виконання своїх функціональних обов'язків на високому професійному рівні. Без належного адміністративно-правового регулювання підготовки пенітенціарного персоналу України ефективність навчання та професійної підготовки кадрів, здійснюваного під час реформування системи, не буде відповідати вимогам сьогодення та міжнародним стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень вітчизняних учених з питань вдосконалення системи підготовки пенітенціарного персоналу та його адміністративно-правового забезпечення відзначимо праці: С. Зливка, О. Аксьонова, Р. Алієва, Є. Бараша, О. Боднарчука, М. Вербинського, А. Галай, С. Гречанюка, К. Муравйова, В. Пузирного, М. Сикала, О. Ткаченка, Д. Ягунова та ін.

Отже, в науковому доробку вітчизняних учених здійснювалися дослідження підготовки пенітенціарного персоналу в Україні в різні періоди функціонування пенітенціарної системи України. Разом з тим за сучасних умов особливої актуальності набувають питання, що стосуються стану адміністративно-правового забезпечення підготовки персоналу пенітенціарної системи України загалом та в Академії Державної пенітенціарної служби зокрема.

Метою статті є дослідження адміністративно-правового забезпечення освітнього процесу в Академії Державної пенітенціарної служби.

Виклад основного матеріалу. Академія Державної пенітенціарної служби (Академія) утворена та здійснює свою діяльність відповідно до Закону України «Про вищу освіту» [1]. Згідно зі Статутом закладу вищої освіти – Академія Державної

пенітенціарної служби є самоврядним та автономним вищим навчальним закладом із специфічними умовами навчання, який є державною установою, фінансується за рахунок коштів державного бюджету і віднесено до сфери управління центрального органу виконавчої влади – Міністерства юстиції України [2].

Відповідно до пункту 6 частини першої статті 1 вищий військовий навчальний заклад (заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання) – заклад вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту [1].

Основна мета діяльності Академії – підготовка фахівців у галузі знань «Правоохоронна діяльність», «Право», «Соціальні та поведінкові науки» та інших галузей для забезпечення потреб Державної кримінально-виконавчої служби України, суспільства кваліфікованими фахівцями з вищою освітою, науковими, науково-педагогічними кадрами згідно з державним замовленням, договірними зобов'язаннями і формування таким чином нових поколінь національної інтелігенції.

Напрями освітньої діяльності Академії включають:

– підготовку для забезпечення потреб Державної кримінально-виконавчої служби України за державним замовленням і договірними зобов'язаннями кваліфікованих фахівців з вищою освітою в галузі знань «Правоохоронна діяльність», «Право», «Соціальні та поведінкові науки», а також для органів влади, підприємництва, вищої освіти, науки, інших галузей України та інших країн;

– здійснення діяльності, пов'язаної з професійною підготовкою (первинна професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації) персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, у структурних підрозділах Академії; підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Завдання діяльності Академії, що ставляться в освітньому процесі, визначаються метою її діяльності, викладені в Статуті й полягають у провадженні на високому рівні освітньої діяльності, яка забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями; провадженні навчальної, наукової діяльності шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації і використання отриманих результатів в освітньому процесі.

Основними учасниками освітнього процесу в Академії, як і в будь-якому закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання, поряд із науково-педагогічним персоналом, є:

– курсант – особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого військового навчального закладу (закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання) і навчається з метою здобуття вищої освіти за певним ступенем та якій присвоєно військове звання рядового, сержантського і старшинського складу або спеціальне звання рядового, молодшого начальницького складу або таке звання вона мала під час вступу на навчання;

– слухач – особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого військового навчального закладу (закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання) з метою здобуття вищої освіти і має військове звання офіцерського складу або відповідне спеціальне звання середнього чи старшого начальницького складу;

– ад'юнкт – особа, зарахована до вищого військового навчального закладу (закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання) для здобуття ступеня доктора філософії [1].

Крім цих категорій здобувачів, вищу освіту в Академії можуть здобувати і студенти та аспіранти – особи, які зараховані до Академії для навчання за кошти фізичних, юридичних осіб з метою

здобуття вищої освіти на першому (бакалаврському), другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому) рівнях.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» Академія готує фахівців за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами за такими рівнями вищої освіти: перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий) рівень; науковий рівень.

Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої чи освітньо-наукової програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти: бакалавр; магістр; доктор філософії.

Освітня діяльність ґрунтується на принципах:

- багатопрофільної діяльності за напрямами, спеціальностями і спеціалізаціями для задоволення потреб сталого розвитку науки;
- високої якості освітніх послуг, змісту та результатів освіти, технологій навчання; багатоступеневості підготовки фахівців;
- демократизації системи навчання;
- задоволення освітніх потреб учасників освітнього процесу відповідно до їхніх інтересів, здібностей і потреб у галузі, в якій вони здобувають вищу освіту;
- участі у створенні й оновленні стандартів вищої освіти як обов'язкового мінімуму змісту освіти та навчання;
- відповідності освітньо-кваліфікаційних характеристик і освітніх (освітньо-наукових) програм підготовки випускників вимогам суспільного поділу праці;
- випереджального інноваційного розвитку вищої освіти;
- мобільності програм підготовки фахівців щодо задоволення вимог ринку праці;
- особистісної орієнтації освіти та освітнього процесу;
- інтеграції в європейський і світовий освітній простір;
- формування національних і загальнолюдських цінностей;
- системності аналізу чинників, що впливають на якість освітньої діяльності; моніторингу й діагностики якості освіти, сприяння розвитку громадського контролю.

Організація освітнього процесу в Академії Державної пенітенціарної служби здійснюється згідно з відповідним Положен-

ням [3]. Метою освітнього процесу визнано розвиток і саморозвиток людини як особистості в процесі навчання та виховання.

Зміст навчання як науково обґрунтована система наукового та методичного оформлення навчального матеріалу для різних рівнів вищої освіти складається з нормативної (обов'язкової) та вибіркової (варіативної) частин, відображених у відповідних програмах провадження освітньої діяльності та складених відповідно до них у навчальних планах. Навчання в Академії здійснюється як за денною (очною), так і за заочною формами.

Освітній процес в Академії здійснюється за такими формами: навчальні заняття (лекція, семінарське заняття, практичне заняття, індивідуальне заняття), консультація, самостійна робота, практична підготовка, контрольні заходи. Забезпечення Академією якості вищої освіти (системи внутрішнього забезпечення якості) здійснюється відповідно до Положення про систему забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості), затвердженого вченою радою Академії на підставі Закону України «Про вищу освіту».

Згідно зі статтею 64 Закону України «Про вищу освіту» випускники вищих військових навчальних закладів (закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання) направляються для подальшого проходження служби відповідно до законодавства. Випускники із числа студентів та аспірантів розподіленню не підлягають.

Висновки. Академія Державної пенітенціарної служби є самоврядним та автономним вищим навчальним закладом із специфічними умовами навчання, організація освітнього процесу в якому здійснюється із дотриманням норм Закону України «Про вищу освіту». Академія забезпечує підготовку фахівців як для пенітенціарної системи, так і для інших установ та організацій.

Список використаних джерел

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?find=1&text> (дата звернення: 09.02.2021).

2. Статут Академії Державної пенітенціарної служби, заснованої на державній формі власності, підпорядкованої Міністерству юстиції

України: наказ Міністерства юстиції України від 21.11.2016 р. № 3290/5. URL: <http://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/Statut-Akademii-DPTs.pdf> (дата звернення: 09.02.2021).

3. Положення про організацію освітнього процесу в Академії Державної пенітенціарної служби: наказ Академії Державної пенітенціарної служби від 29.05.2020 р. № 191/ОД. URL: <http://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Polozhennja-pro-organizaciju-osvitnogo-procesu.pdf> (дата звернення: 09.02.2021).

Nishchymna S.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE

The article addresses to the characteristics of the administrative and legal support of the the educational process organization in the Academy of the State Penitentiary Service. With the declaration of independence, Ukraine has paid attention to build a European state with appropriate standards in all spheres of state activity. One of the priority areas of this course is the development of a new functioning system of the structure of law enforcement agencies, including the penitentiary system. For the proper functioning of this institution, professional personnel is needed, who will be the main persons of the development of the new penitentiary system of Ukraine in compliance with the leading standards of the European community.

The Academy of the State Penitentiary Service has been established and operates in accordance with the Law of Ukraine "On Higher Education". The main purpose of the Academy is to train specialists in the field of knowledge "Law", "Social and Behavioral Sciences" and other fields in order to meet the needs of the State Penitentiary Service of Ukraine, to provide society with qualified specialists with higher education, scientific, scientific and pedagogical staff according to the state order, contractual obligations and thus the new generations formation of national intelligentsia. The educational process in higher educational institutions with specific learning conditions, such as the Academy of the State Penitentiary Service, is carried out in accordance with the legislation on higher education, although general subordination is carried out by the relevant ministry - the Ministry of Justice of Ukraine. Having certain peculiarities in the cadets, students and associate professors' training, the Academy also prepares students and graduate students at the expense of individuals and legal entities.

The main participants in the educational process at the Academy, as well as in any higher educational institution with specific learning conditions, along with research and teaching staff, are cadets (students) (at the expense of legal entities), students (at the expense of individuals), associate professors (graduate students). All higher education obtainers, enrolled in the Academy receive higher education at the first (bachelor's), second (master's) and third (educational-scientific) levels.

Key words: *administrative and legal support, educational process, Ministry of Justice of Ukraine, Academy of the State Penitentiary Service, penitentiary system.*

References

1. Ukraine (2014), *On higher education*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?find=1&text> (last accessed: 09.02.2021).

2. Ukraine (2016), *Statute of the Academy of the State Penitentiary Service based on the state form of ownership and subordination to the Ministry of Justice of Ukraine*: Order of the Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv, available at: <http://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/Statut-Akademii-DPtS.pdf> (last accessed: 09.02.2021).

3. Ukraine (2020), *Regulations on the organization of the educational process in the Academy of the State Penitentiary Service*: Order of the Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, available at: <http://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Polozhennja-pro-organizaciju-osvitnogo-procesu.pdf> (last accessed: 09.02.2021).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.8

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01.069

Олефір Л. І.,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4565-8968

ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті здійснено характеристику процесу виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх осіб. Проаналізовано складові процесу роботи із неповнолітніми, які відбувають покарання у спеціальних виправних установах кримінально-виконавчої системи в Україні. Розкрито зміст етапів процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених. З'ясовано засоби соціально-виховної роботи, які використовуються співробітниками із неповнолітніми засудженими впродовж кожного з періодів ресоціалізації. Розглянуто призначення пробачійних програм для неповнолітніх, метою яких є виправлення неповнолітніх, які звільнені від відбування покарання з випробувальним терміном, на яких судом покладено обов'язок проходження пробачійної програми, та запобігання вчинення повторних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: злочинність, неповнолітні особи, процес виправлення, ресоціалізація, виховний вплив, соціально-педагогічна робота, засоби впливу, індивідуальний підхід, пробачійні програми.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції росту злочинності вказують на її поширення серед усіх категорій злочинців. Особливої уваги потребує питання виправлення та ресоціалізації осіб, які відбувають покарання, насамперед, це стосується неповнолітніх засуджених. Цей аспект визначає провідну мету кримінально-виконавчої системи України. Увага держави та її структур сьогодні спрямована на виправлення поведінки неповнолітніх засуджених, їх ресоціалізацію та профілактику правопорушень. Адже від роботи, проведеної з неповнолітніми особами в цей період, залежить їх подальше життя у суспільстві

та шанси на повернення до кримінально-виконавчих установ у майбутньому. Тому важливо об'єднати зусилля всіх фахівців, задіяних у складному процесі перевиховання неповнолітнього злочинця, та спрямувати всі методи, форми та засоби, засновані на індивідуальних програмах соціально-виховної роботи.

Питання виправлення та ресоціалізації засуджених неповнолітніх на сьогодні турбує як вітчизняних, так і зарубіжних учених, особливість позиції яких обумовлена віковою складовою особи злочинця. Вважаємо, що сучасні дослідження аспектів процесу перевиховання неповнолітніх осіб, які вчинили злочини та перебувають у місцях позбавлення волі, є важливим та необхідним завданням для визначення нових методів і способів досягнення спільної мети, яку переслідує держава для свого майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти процесу виправлення та ресоціалізації неповнолітніх осіб, які відбувають покарання у пенітенціарних установах, вивчали такі вчені, як: І. П. Башкатова, В. Г. Деєва, І. Д. Зверєва, А. С. Макарєнко, Н. Ю. Максимова, Л. О. Шевченко, В. М. Оржеховська, В. М. Синьов, А. І. Ушатіков, М. М. Фіцула, Ю. В. Гарасимів, А. Л. Караман та ін.

Вагомий внесок у дослідження роботи з неповнолітніми злочинцями у виправних установах зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Ю. М. Антонян, В. С. Батиргарєєва, В. Й. Бочелюк, А. В. Блага, Б. М. Головкін, В. В. Голіна, А. П. Гусак, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, Н. Ф. Кузнєцова, В. М. Кудрявцев, Г. М. Міньковський, М. С. Рибак, Ф. М. Решетніков, І. К. Туркевич, В. І. Шакур та ін.

Метою статті є аналіз процесу виправлення та ресоціалізації неповнолітніх осіб, які відбувають покарання в пенітенціарних установах у сучасний період.

Виклад основного матеріалу. Злочинність – негативне явище, яке спостерігається протягом усього існування суспільства. Особливо гостро постала проблема злочинності в Україні в сучасний період, оскільки життя в суспільстві стало складним та непередбачуваним внаслідок загострення соціально-еконо-

мічної кризи та політичної обстановки, воєнних дій, які продовжуються на Сході України. Прикрим є факт того, що значну частку цього явища посідають злочини, які вчиняються неповнолітніми особами. Тому актуальній проблемі повернення їх у суспільство повноправними законотворчими громадянами приділяється особлива увага, адже це можливо здійснити лише шляхом виховання та ресоціалізації.

Сутність поняття ресоціалізації за нормативним підходом визначено у ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України: «Ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [1]. Науковий підхід до визначення поняття ресоціалізації розкрито різними науковцями, деякі з них його вбачають у низці певних етапів, у ході яких різними суб'єктами здійснюється комплексний вплив на особу злочинця, метою якого є забезпечення можливості адаптації та подальшої реінтеграції цих осіб до соціуму, тобто пристосування до життя на волі. Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» визначає соціальну адаптацію як процес, у якому звільнені особи набувають соціального досвіду, метою якого є їхнє повернення до самостійного життя в суспільстві на основі загальноприйнятих соціальних норм [2].

Ресоціалізація неповнолітньої особи, яка відбуває покарання у пенітенціарному закладі – це складний процес, який включає в себе три етапи – допенітенціарний, пенітенціарний, постпенітенціарний, які охоплюють використання взаємопов'язаних між собою механізмів, що впливають один з одного.

Характеризуючи перший етап – допенітенціарний, зазначимо, що він починається з моменту вчинення злочину неповнолітньою особою та арешту. Продовження його спостерігаємо під час досудового слідства та судового процесу у випадку визнання неповнолітнього правопорушника своєї провини, висловлює щире каяття та засуджує свою злочинну поведінку [3, с. 86–87]. На цьому етапі провідну роль відіграють соціально-психологічні механізми, що допомагають усвідомити вину, нанесену шкоду

та ступінь порушення соціальної гармонії [4, с. 67]. Соціально-виховна робота на допенітенціарному етапі починається з перебування неповнолітнього злочинця у слідчому ізоляторі та характеризується забезпеченням профілактики правопорушень, що здійснюється шляхом взаємодії з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціалістами яких проводяться тренінги, просвітницька та виховна робота, надаються юридичні консультації. Метою перелічених аспектів соціально-виховної роботи є попередження рецидивів; загальноосвітнє навчання; заняття спортом; психологічна підтримка усвідомлення вини. Виконання завдань виховних заходів у слідчих ізоляторах передбачають створення сприятливих умов у вигляді обладнаних кімнат для виховної роботи, спортивних майданчиків, бібліотек, кімнат для психологічного розвантаження. Допенітенціарний етап процесу ресоціалізації неповнолітнього злочинця закінчується переведенням його за рішенням суду до виховної колонії.

Пенітенціарний етап процесу ресоціалізації неповнолітнього злочинця є основним і окреслюється межами прибуття засудженого до виховної колонії та звільненням. Цей етап також складається з декількох періодів:

1. Адаптація неповнолітнього злочинця до умов виконання покарання.
2. Єдиний процес виховання, перевиховання, виправлення та самовиховання неповнолітніх засуджених.
3. Підготовка неповнолітніх засуджених до звільнення [5, с. 91].

Виконання цього етапу засновано на реалізації принципу індивідуалізації у системі виконання покарання, що означає різну тривалість періодів, з яких складається виховний процес, для кожного неповнолітнього злочинця, що обумовлено наявністю низки факторів: вікових, психологічних, моральних та ціннісних особливостей особи неповнолітнього злочинця. Істотний вплив на формування зазначених аспектів має соціальне середовище, в якому перебував неповнолітній до того, як вчинив правопорушення, а також те середовище, до якого він потрапив.

У сучасний період діяльність пенітенціарних установ, у яких відбуваються покарання неповнолітні злочинці, спрямована на підвищення якості й рівня соціально-педагогічної та корек-

ційно-виховної роботи із засудженими. Проте поряд із зовнішніми впливами на особу злочинця важливе значення має і внутрішній вплив, оскільки неповнолітня особа, визнавши свою провину повинна усвідомити, що має можливість виправитися та змінити своє майбутнє життя.

Період пенітенціарної ресоціалізації є важким для неповнолітнього злочинця, проте важливим, адже опираючись негативному впливу середовища, в якому знаходиться, він отримує можливість з повною серйозністю сприйняти заходи виховного впливу, організовані особисто для нього, та стати на шлях виправлення. У ході дослідження ми виявили такі механізми основного періоду ресоціалізації: виховання, перевиховання, виправлення та самовиховання засуджених, що досягаються шляхом дотримання режиму, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання та громадського впливу [6, с. 63].

Досліджуючи етапи ресоціалізації, слід приділити особливу увагу останньому – постпенітенціарному, який починається з моменту потрапляння неповнолітнього на волю. Метою повної ресоціалізації, яка визначає цей етап, є повторна інтеграція неповнолітньої особи в суспільство. Механізмами, використання яких характеризує постпенітенціарний етап, виступають соціальна реабілітація та соціальна адаптація, які збігаються у часі, або ж відбуваються з відносною послідовністю. Науковці акцентують увагу на тому, що соціальна реабілітація виступає умовою успішної адаптації. Конкретизувавши зміст соціальної реабілітації неповнолітнього, який відбував покарання в місцях позбавлення волі, зазначимо, що у процесі її реалізації неповнолітній особі потрібно допомогти вирішити низку завдань: забезпечити житлом, сприяти продовженню освіти, професійному навчанню, працевлаштуванню. Найголовніше завдання соціальної служби – нейтралізація негативного впливу соціального середовища; здійснення психологічної підтримки [7, с. 12].

Завершальним етапом процесу ресоціалізації є соціальна адаптація, зміст якої полягає в повній інтеграції неповнолітньої особи, що повернулася із місць позбавлення волі. Саме в період звикання з новими умовами життя на волі перевіряються та за-

кріплюються результати соціально-виховного впливу, досягнуті неповнолітньою особою в місцях позбавлення волі. Слушну думку висловив В. Трубніков, який розглядає «соціальну адаптацію звільнених від відбування покарання як соціальний процес, ... що приводить до активної взаємодії між особою судимого і навколишнім середовищем...» [8, с. 97].

Досліджуючи засоби виправлення, маємо за доцільне розглянути призначення неповнолітнім особам, звільненим від відбування покарання з випробуванням, пробаційних програм, які є обов'язковими до виконання. Відповідно до Закону України «Про пробацію» пробаційна програма передбачає проведення комплексу заходів, що мають на меті здійснити корекцію соціальної поведінки (чи окремих її виявів), сформувані соціально сприятливі зміни особистості, які можливо об'єктивно перевірити [9]. Тобто програми психологічної корекції та програми соціальної адаптації спрямовані на усунення всіх негативних факторів, які мали вплив та можуть у подальшому впливати на поведінку правопорушника.

Так, наприклад, пробаційна програма для неповнолітніх суб'єктів пробації «Зміна прокримінального мислення» призначена для роботи з юнаками та дівчатами, віком 14–18 років, які порушують закон та поведінка яких неприйнятна для оточення і суспільства, внаслідок девіації якої відсутнє усвідомлення можливих наслідків. Також відсутні вміння прийняття зважених рішень, планування майбутнього та визначення мети власного життя. Програма сприяє розумінню підлітком важливості формування мети та обрання напрямку шляхів її досягнення. Програма складається з одного заняття для батьків (опікунів) та 10 занять для підлітків, загальною кількістю 16,5 годин [10].

Спільною метою пробаційних програм є досягнення змін у поведінці неповнолітнього суб'єкта пробації позитивної спрямованості. Особливостями пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації є те, що тематика занять відповідає основним завданням та специфіці підліткового віку і зорієнтована на те, що когнітивна, емоційна, поведінкова та соціальна сфери дитини активно формуються.

Більшою мірою у програмах для неповнолітніх використані поведінкові техніки та створено умови для набуття коригувального досвіду, використовуючи ігрові методики, матеріал подається з використанням метафор, групових ігор, аналогій із життя підлітків.

Висновки. Ресоціалізація особистості неповнолітнього злочинця являє собою безперервний процес, що складається з низки етапів (допенітенціарного, пенітенціарного та постпенітенціарного), які у свою чергу, складаються із засобів виховного впливу: психологічних та соціально-педагогічних. Важливість кожного з етапів беззаперечно та відіграє значну роль у перевихованні неповнолітньої особи, яка вчинила правопорушення.

Застосування пробаційних програм в українському правосудді є інноваційним засобом роботи із засудженими та окремим інструментом наглядової пробації. Реалізують пробаційні програми працівники пробації, які пройшли спеціальне навчання. Метою пробаційних програм є досягнення позитивних змін у поведінці неповнолітнього суб'єкта пробації. Особливостями пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації є те, що тематика занять сформована відповідно до основних завдань та специфіки підліткового віку і зорієнтована на те, що когнітивна, емоційна, поведінкова та соціальна сфери неповнолітнього активно формуються.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
2. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text> (дата звернення: 20.01.2021).
3. Шевченко Л. О. Діагностика та корекція психічних станів злочинців: навч. посіб. Харків: Курсор, 2003. 151 с.
4. Гарасимів Ю. В. Усвідомлення провини як умова успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2009. Випуск 48. С. 64–67.

5. Гуськов В. И. Подготовка к освобождению лишенных свободы и закрепление результатов их исправления: монография. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1972. 152 с.

6. Караман А. Л. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених як процес. *Національний вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2013. Вип. 22. С. 62–65.

7. Беца О. Соціальна адаптація осіб, звільнених із місць позбавлення волі. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2002. № 2 (22). С. 5–15.

8. Трубников В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания. Харків: Основа, 1990. 173 с.

9. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 13. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>. (дата звернення 15.04.2021).

10. Пробаційні програми для неповнолітніх. Пробація в Україні / ДУ «Центр пробації». URL: http://www.probation.gov.ua/?page_id=150 (дата звернення: 15.04.2021).

Olefir L.

CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF JUVENILE DELINQUENTS: CURRENT TRENDS

Current trends in crime increasing indicate its prevalence among all categories of criminals. Particular attention needs to be paid to the issue of correction and re-socialization of persons serving sentences, especially for juvenile delinquents. This aspect determines the leading goal of the penal system of Ukraine. The attention of the state and its structures today is focused on correcting the juvenile delinquents' behavior, their resocialization and crime prevention. After all, the working process with juvenile delinquents during this period determines their future life in society and the chances of returning to prison in the future. Therefore, it is important to unite the efforts of all professionals involved in the complex process of re-education of a juvenile offender, and to direct all methods, forms and tools based on individual programs of social and educational work.

The issue of correction and re-socialization of convicted juveniles is currently of concern to both domestic and foreign scholars, whose position is determined by the offender's age. We believe that current research on aspects of the re-education of juveniles who have committed crimes and are in prisons is an important and necessary task to identify new methods and ways to achieve the common goal pursued by the state for its future.

The article describes the process of correction and resocialization of convicted juveniles. The components of the working process with juveniles serving sentences in correctional institutions of the penal system in Ukraine are analyzed. The content of the process stages of resocialization of juvenile convicts is revealed. The means of social and educational work used by specialists with juvenile delinquents during

each of the periods of resocialization have been clarified. The article considers the purpose of probation programs for juveniles, which is the educational impact on the offender's identity.

Key words: *crime, juveniles, correction process, resocialization, educational influence, social and pedagogical work, means of influence, individual approach, probation programs.*

References

1. Ukraine (2003), *Criminal Executive Code of Ukraine: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Ukraine (2011), *On Social Adaptation of the Persons who are Serving or Served Sentence in the Form of Restriction of Freedom or Imprisonment for Certain Term: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
3. Shevchenko, L. (2003), *Diagnosis and Correction of Mental States of Criminals: textbook*, Kursor, Kharkiv.
4. Garasimov, Y. (2009), "Awareness of Guilt as a Condition for Successful Resocialization of a Juvenile", *Bulletin of Zhytomyr State University. Pedagogical sciences*, Issue 48, pp. 64–67.
5. Guskov, V. I. (1972), *Preparation for the Release of Prisoners and Consolidation of the Results of their Correction: monograph*. VNII MVD SSSR, Moscow.
6. Karaman, A. (2013), "Resocialization of Juvenile Convicts as a Process", *National Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Pedagogy, social work"*, Issue 22, pp 62–65.
7. Betsa, O. (2002), "Social Adaptation of Persons Released from Prisons", *Social policy and social work*, Kharkiv, № 2 (22), pp. 5–15.
8. Trubnikov, V. M. (1990), *Social Adaptation of Those Released from Serving a Sentence*, Osnova, Kharkiv.
9. Ukraine (2015), *On probation: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>. (accessed 15 April 2021).
10. *Probation programs for minors. Probation in Ukraine*, State Institution "Probation Center", available at: http://www.probation.gov.ua/?page_id=150. (accessed 15 April 2021).

УДК 343.2/.7:[343.01: 343.916]

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01.078

Царюк С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права і кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-5971-0419;

Нестеренко В. В.,

аспірант, методист ад'юнктури (аспірантури),
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-6113-6548

ВИПРАВЛЕННЯ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ Й УДОСКОНАЛЕННЯ

Стаття репрезентує аналіз стану військової злочинності 2014–2020 років, а також аналізує виховний аспект діяльності Збройних Сил України та коло питань, пов'язаних з процесом виправлення і ресоціалізації засуджених військовослужбовців. У науковій праці запропоновані необхідні заходи виправлення і ресоціалізації засуджених військовослужбовців, що відповідали б їх потребам та захистили б їх права й інтереси, а головне – сприяли формуванню в особистості військовослужбовця правослужняної поведінки.

Ключові слова: виправлення, військовослужбовці, правопорушення, покарання, злочин.

Постановка проблеми. Військова служба – це унікальна державна служба особливого характеру, що надає людям різноманітні можливості, які зазвичай недоступні в цивільному середовищі. Якщо розглянути Збройні Сили України (далі – ЗСУ) як роботодавця, то безперечно, служба здебільшого приваблює молодих хлопців й (останнім часом дівчат), які проникли духом патріотизму, бажанням захистити свою Батьківщину, а також хочуть поліпшити своє матеріальне становище та отримати пільги, на кшталт безкоштовного навчання, медичного обслуговування та інші [1].

За допомогою врегульованого способу життя, військова служба стає джерелом формування та розвитку у призовників підвищеної самооцінки та почуття гордості. Однак ми хочемо звернути увагу й на інші фактори вибору професії військовослужбовця, оскільки військова служба є привабливою альтер-

нативою для правопорушників. Деякі дослідники, такі як: Robert J. Sampson, Stephen W. Raudenbush, Felton Earls стверджують, що військова служба легітимізує насильницькі завдатки деяких осіб, а тому актуальність дослідження шляхів відмови військовослужбовців від таких дій та аналіз основних напрямів виховного впливу на військовослужбовців і буде в центрі уваги цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження злочинності військовослужбовців розглядалося науковцями здебільшого з позицій виявлення детермінантів вчинення злочинів під час проходження військової служби або притягнення до кримінальної відповідальності, як наслідку таких дій. Проте поза їх увагою залишилося питання правової регламентації процесу їх виправлення та застосування до них основних засобів виховного впливу.

Зазначаючи авторів, які займалися висвітленням визначеної проблематики, можемо згадати таких провідних вітчизняних та зарубіжних учених, як: М. Браун, І. Богатирьов, А. Галай, М. Колодяжний, Я. Кулькіна, К. Муравйов, А. Ониськів, І. Панов, Д. Сегал, Ю. Сокоринський, С. Харитонов, І. Яковець та інших.

Водночас сучасна правозастосовна практика спирається на такі реформи у сфері боротьби зі злочинністю, як: «Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України» та «Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки», а також на виконання «Рекомендації СМ/Rec (2014) 4», ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи від 19 лютого 2014 року, розширює перелік видів покарань, альтернативних позбавленню волі шляхом внесення змін до чинного законодавства, що яскраво видно на прикладі останньої редакції Кримінального кодексу України [2]. Їх аналіз дозволяє дійти висновку, що Україна рухається в напрямку вдосконалення своєї нормативно-правової бази та приведення її до стандартів НАТО, що проводиться комплексно й у різних міністерствах України. Наприклад, «Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік» уже має результати [3; 4], а тому актуальність матеріалу та ви-

сновків, наведених у цій статті, неодмінно буде корисною для науковців та практиків, що залучені до виконання програм реформ в оборонній та правовій сферах.

Метою статті є дослідження сучасного стану та перспектив реалізації ресоціалізації засуджених військовослужбовців в Україні.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що попередні дослідження не враховують прийом на військову службу жінок, що є одним із недоліків у дослідженні цієї тематики, оскільки кількість жінок, які уклали контракт для проходження військової служби за останні 5 років збільшилась у 15 разів. Цьому посприяло ухвалення Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» від 6.09.2018 р. № 2523-VIII, і на сьогодні їх кількість становить понад 55 тис. [5]. Проведений нами аналіз цього нормативно-правового акта свідчить, що процес прийому на військову службу не зазнав суттєвих змін та містить загальні правила як для чоловіків, так і для жінок, за винятком урахування сімейного статусу, де наявність шлюбу та дітей впливає на проходження військової служби жінками. Щодо кількісних показників злочинності серед військовослужбовців, то ми не можемо вважати, що жінки будуть вчиняти менше злочинів, ніж чоловіки, проте зазначимо, що, на нашу думку, заходи виправлення і ресоціалізації у разі засудження жінок мають враховувати їх гендерні особливості.

Загальновідомий той факт, що під час війни в Україні, починаючи з 2014 року, були оголошені п'ять хвиль часткової мобілізації для стримування військової агресії Росії на Кримському півострові та території Донецької та Луганської областей. За мобілізацією 2014–2015 років до лав Збройних Сил України потрапило більше 250 тисяч осіб, що зумовило зростання рівня злочинності серед військовослужбовців. За даними судової статистики за 2014–2015 роки, відсоткова частка військових злочинів зросла з 0,6 до 2,9 % від загальної кількості вчинених злочинів у ці роки. У зв'язку із внесенням змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності вій-

ськовослужбовців судами з березня 2015 року за статтями 172-10 – 172-20 притягнуто до адміністративної відповідальності майже 14 тис. осіб, з них застосовано арешт з утриманням на гауптвахті до 2,0 тис. правопорушників [6]. Непередбачувана поведінка ворога, затримка з наказами про демобілізацію та недосконале законодавство тих років зумовило сприятливу криміногенну ситуацію для вчинення злочинів військовими й спричинило зростання кількості військових злочинів з 2,9 до 3,6 % від загальної кількості злочинів у ці роки. За 2016 рік кількість правопорушників становила 16,1 тис. осіб, з них: 13,3 тис. військовослужбовців оштрафовано за розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв; 2,7 тис. осіб арештовано та призначено покарання у виді тримання на гауптвахті [7]. Дослідивши тодішній стан справ, стає зрозуміло, що кримінально-виконавча система України була не готова до такого «форс-мажору», як війна, та зіштовхнулася з непередбачуваним зростанням кількості військових злочинців, саме за рахунок мобілізованих військовослужбовців, які виходили далеко за рамки типового рядового, або начальницького складу ЗСУ, які проходили строкову або контрактну військову службу в той час. Звичайні засоби кримінально-правового впливу, що застосовувалися до мобілізованих, згідно зі статтею 81 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК), були, м'яко кажучи, недоречні та неефективні. Вони не враховували кримінально-виконавчу характеристику мобілізованих військовослужбовців, а також їхні соціально-демографічні, кримінально-правові, психолого-педагогічні та реабілітаційні ознаки. Тож це погіршило адаптацію засуджених мобілізованих військовослужбовців у період після їх звільнення з місць позбавлення волі. Принагідно зазначимо, що аналогічних ситуацій не траплялося у світовій історії (практиці). Проте, дослідивши історичні події на прикладі Сполучених Штатів Америки, пов'язані із застосуванням певних юридичних фактів, зокрема таких, як “помилування”, що починаючи з 1791–1794 років «Повстання через віскі» (eng. Whiskey Rebellion), практикував майже кожен американський президент, намагаючись знизити кримінальну “напруженість”. Так, Марк Вільям Ослер, американський учений-юрист, професор права в Універ-

ситеті Сент-Томаса в Юридичній школі в Сент-Полі, штат Міннесота, і критик наркополітики та смертної кари в США слушно зазначає, що «Помилування використовується як засіб, за допомогою якого можна пробачити злочин та вилікувати націю». Його значущість він вбачає в тому, щоб прийняти злочин, а не пробачити його [8]. Й така позиція, на нашу думку, є слушною, оскільки дозволяє знизити рівень злочинності на певний період.

Також проаналізувавши результати дослідження «Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців», сучасної української науковиці Т. Б. Ніколаєнко погоджуємося з її позицією про те, що лише виконанням покарань у виді арешту з триманням на гауптвахті та тримання в дисциплінарному батальйоні було недостатньо ефективним засобом виправлення військовослужбовців [9], й хочемо зауважити, що службові обмеження для військовослужбовців мали б кращий виховний вплив під час мобілізаційних хвиль 2014–2016 років в Україні, оскільки більшості мобілізованих військовослужбовців було важко адаптуватися до умов військової служби, і коли вони вчиняли злочини за ст. 407, 408 Кримінального кодексу України, вони не усвідомлювали можливості настання кримінальної відповідальності, що передбачена за цими злочинами. Проте, коли б серед них були засуджені співслужбовці до покарання у виді службових обмежень, вони б мали наглядний приклад та розуміли всі наслідки їх можливих протиправних дій.

Продовжуючи подальше вивчення закономірностей вчинення злочинів під час проходження військової служби в Україні, хочемо зауважити, що у 2017 році стан військової злочинності не дуже відрізнявся від 2016 року, проте в 2018 році він знизився й кількість вчинених злочинів почала зменшуватися, оскільки мобілізовані військовослужбовці демобілізувалися й в армії не лишилося «випадкових» людей (рис. 1).

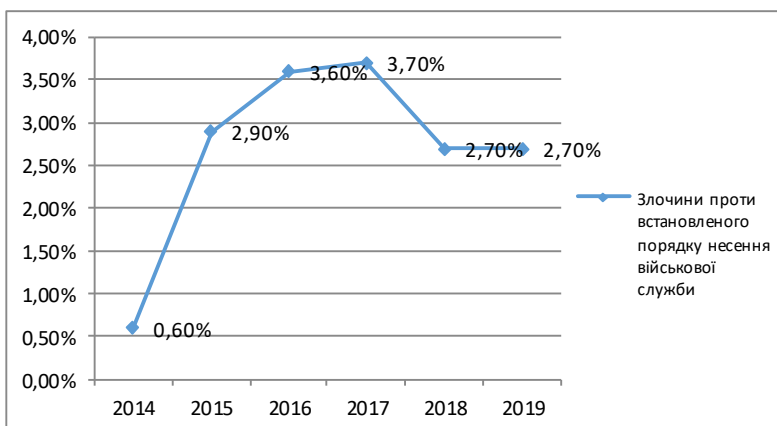

Рис. 1. Кількісні показники військової злочинності (2014–2019 років)

Особовий склад ЗСУ 2018–2019 років відрізняється від 2014 року не лише кількісно, але й якісно, що зумовило зміну кримінологічного портрету військового злочинця, зробивши цю категорію притаманною для осіб більш зрілого віку. На нашу думку, цьому сприяли Укази Президента України, за якими він щорічно з 2014 до 2019 року включно підписував призов на строкову військову службу осіб чоловічої статі, яким до дня відправки у військові частини виповнилося 20 років, але які не досягли 27-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову, суттєве підвищення заробітних плат військовослужбовцям за наказом № 260 «Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам» від 07.06.2018 року [10], а також Закон № 2523-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях», що набрав чинності 27.10.2018 року. Отже, до лав ЗСУ почали потрапляти більш дорослі й досвідчені воїни, а також жінки, що, на нашу думку, призупинило та стабілізувало рівень злочинності у ЗСУ.

Вивчивши звіти Генеральної прокуратури України про осіб, які вчинили злочини 2018–2019 років [11], та результати дослідження окремих науковців (П. Баннета, К. Макдональда, М. Пузирьова та інші) щодо кримінологічної характеристики осіб, які вчиняли військові злочини, ми дійшли висновку про те, що на призовний вік (18–24 років) припадав перехід до дорослого життя, взаємопов’язаний із вчиненням бездумних та квапливих дій, що мають протиправний характер. Це підтверджується й результатами дослідження С. Якимової, де 37 % усіх злочинів вчиняються в цьому віці [12]. Опираючись на дані судової статистики 2014–2018 років (рис. 2) та дослідивши дисциплінарну практику та судову статистику 2018–2019 років, зазначимо, що така зміна, як збільшення середнього віку військових злочинців має позитивні наслідки й на сьогодні.

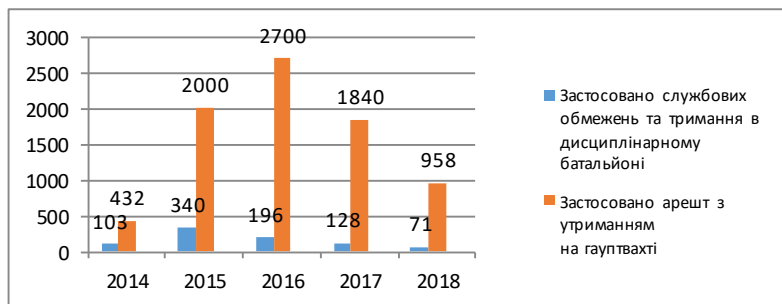

Рис. 2. Порівняльна таблиця застосування різних видів покарань до військовослужбовців 2014–2018 років [13]

За останніми змінами, внесеними Указом Президента №13/2020 «Про звільнення в запас військовослужбовців строкової служби, строки проведення чергових призовів та чергові призови громадян України на строкову військову службу у 2020 році» від 16.01.2020 року, було повернуто призов на строкову службу юнаків з 18 років [14]. Цей Указ неодмінно внесе свої корективи в кримінальну-виконавчу характеристику військовог-злочинця в майбутньому.

Звернемо увагу й на міжнародний досвід вивчення проблем, пов’язаних із злочинністю військовослужбовців, оскільки порівняльний аналіз концептуальних підходів до боротьби з цим негативним явищем дозволить знайти правильні шляхи вирі-

шення цієї проблеми. Зарубіжні дослідники та наявна статистика свідчать про те, що більшість військовослужбовців, які скоїли той чи інший злочин, потребують психологічної допомоги, та перш ніж почати проводити з ними виправну роботу необхідно з'ясувати передумови скоєння цього злочину та визначити стан психічного здоров'я, тому що будь-які засоби виправлення і ресоціалізації не матимуть сенсу, коли військовослужбовця будуть турбувати інші проблеми та питання. Наприклад, не доцільно проведення із засудженим загальних заходів виправного характеру (соціально-виховну роботу) або спеціальних заходів виправного характеру (заняття зі стрійової підготовки), коли він ледве пережив ворожі мінометні обстріли, або на його очах загинув побратим [16].

У разі настання реальної кримінальної відповідальності та набрання законної сили обвинувального вироку суду щодо військовослужбовця, на стадії виконання покарання, ми вважаємо, доцільним, перш за все, застосування психологічної допомоги, і тому, на нашу думку, буде доречно розробити положення, в якому викласти алгоритми надання психологічної допомоги й створити відділ реабілітаційної психології при військових частинах, гауптвахтах та структурних підрозділах Військової служби правопорядку Міністерства оборони України, де зі злочинцями можливо було б встановити контакт та задовольнити їх психоемоційні потреби, вирішення яких було б частиною їхньої ресоціалізації, та лиш потім переходити до інших етапів їх виправлення.

Іншим фактором, що впливає на ефективність виправлення, на нашу думку, є втрата соціальних зв'язків, що мав правопорушник до вступу до лав ЗСУ, а потім і тих, що він втратив після вчинення злочину. Обидві ці втрати необхідно врахувати як після винесення вироку в суді, так і до цього. Ми вважаємо, що до військовослужбовців віком 18–24 правильно б було провадити заходи постійної соціальної підтримки, що були б зорієнтовані на допомогу молодим військовослужбовцям. Під час цих заходів треба проводити мотиваційну роботу, професійне навчання та постійне заохочення молодих військових у самовдосконаленні. Необхідно організувати службу так, щоб військовий, потрапивши на службу, не залишався сам на сам зі своїми про-

блемами, а працював і розвивався у напрямку їх вирішення. Опіраючись на життєві обставини військового, такими заходами можуть бути: як безкоштовне опанування додаткової професії, отримання водійських прав, так і додаткові звільнення з розташування військової частини (для військовослужбовців строкової служби). Теж відбувається і під час виконання вироку суду, поміщення на гауптвахту або службових обмежень для військовослужбовців, необхідно дати людині ціль, що буде стимулювати та допомагати обрати засоби її реалізації.

Повертаючись до питання збільшення кількості військовослужбовців жінок, звертаємо увагу на те, що у злочинному світі жінки не відіграють важливої ролі, тому вони, як правило, скоюють менш суспільно небезпечні злочини, отримують менш суворі покарання і частіше підпадають під амністію, ніж чоловіки, проте говорячи про військовослужбовців жінок, сучасне українське законодавство намагається забезпечити гендерну рівність. Підсумовуючи, хочемо наголосити на тому, що практика гендерної рівності притягнення до кримінальної відповідальності існує в багатьох провідних країнах світу, таких як: Франція, США, Ізраїль [17, р. 515–517].

Висновки. Проаналізувавши показники стану військової злочинності за останні п'ять років, ми можемо констатувати те, що ЗСУ у 2014–2017 роках мали неефективні механізми стримування зростання військової злочинності, проте починаючи з 2018 року її все-таки вдалося сповільнити й знизити зростання. Хоча проведені реформи 2016–2020 років і дають позитивні результати, але зменшити стан військової злочинності й дотепер не вдається. Проаналізувавши тенденції та сучасний стан законодавства, що регулює права, обов'язки та відповідальність засуджених військовослужбовців, ми визначили, що як законодавча, так і практична складова питання призначення та застосування заходів виправлення і ресоціалізації знаходиться в процесі розвитку, а отже, запропоновані нами ідеї щодо психологічної підтримки та підтримки соціальних зв'язків, розроблені на основі проаналізованого сучасного українського й зарубіжного досвіду, знайдуть відображення у практичному застосуванні. По-перше, питання вікової орієнтації під час ви-

бору засобів виправлення, що будуть застосовані до злочинців військовослужбовців, мають розроблятися із урахуванням можливого наказу про мобілізацію військовослужбовців. По-друге, на нашу думку, необхідна чітка система соціальної реабілітації засуджених, яка функціонувала б у військовому секторі. Це необхідно вирішити, впровадивши «відділ соціальної реабілітації правопорушників військовослужбовців» у структуру військових частин та відділів Військової служби правопорядку. По-третє, ми пропонуємо вирішити питання щодо узгодження нормативних документів щодо застосування покарань до військовослужбовців жінок. Оскільки з 2018 року гендерна структура особового складу ЗСУ змінилася, відповідні зміни потребують й органи, що забезпечують правопорядок серед військовослужбовців. На нашу думку, доцільно було б внести зміни до чинного наказу «Про затвердження Інструкції з організації несення служби черговими змінами охорони і конвоювання підрозділів Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та конвоювання засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців» № 20 від 22.01.2018, доповнивши розділ II «Чергові зміни охорони і конвоювання» частина 1, пункту 2 абзацом такого змісту: *«До складу чергової зміни охорони і конвоювання призначається помічник начальника чергової зміни охорони та конвоювання, військовослужбовець-жінка, з правом виконання обов'язків вивідного»*.

Список використаних джерел

1. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 25.09.2021).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.09.2021).
3. Зміни до деяких нормативно-правових актів міністерства юстиції України щодо поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту: затв. наказом Міністерства юстиції України від 23.09.2020 р. № 3306/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-20#Text> (дата звернення: 25.09.2021).
4. Запровадження стандартів та інших керівних документів НАТО / Офіційний вебсайт Міністерства оборони України. URL:

<https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vprovadzhennya-standartiv-ta-inshih-kerivnih-dokumentiv-nato.html> (дата звернення: 25.09.2021).

5. Полтавець Т. В. Наша сила – у нашій слабкості: Закон про гендерну рівність чоловіків та жінок у Збройних силах України. *Громадська думка про правотворення*. 2018. Вип. № 16 (160). С. 10–12.

6. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2015 році (за даними судової статистики). URL: https://ics.gov.ua/userfiles/ogliad_2015.pdf (дата звернення: 27.09.2021).

7. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2016 році (за даними судової статистики). URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/TRAVEN_17/ogl_2016_coryu.pdf (дата звернення: 27.09.2021).

8. Philipps D. Trump's Pardons for Servicemen Raise Fears That Laws of War Are History. *The New York Times*. 2019. URL: <https://www.nytimes.com/2019/11/16/us/trump-pardon-military.html> (last accessed: 28.09.2021).

9. Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019. 538 с.

10. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: наказ Міністерства оборони України від 07.06.2018 № 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text> (дата звернення: 28.09.2021).

11. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (за даними судової статистики). URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 29.09.2021).

12. Якимова С. В. Кримінологічний портрет особистості насильницького злочинця, який учиняє злочини з мотивів задоволення статеві пристрасті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2014. № 810. С. 220–225.

13. Судова статистика у 2014–2018 роках (за даними судової статистики). URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/ (дата звернення: 29.09.2021).

14. Про звільнення в запас військовослужбовців строкової служби, строки проведення чергових призовів та чергові призови громадян України на строкову військову службу у 2020 році: постанова Указу Президента України від 16.01.2020 р. № 13/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/132020-31825> (дата звернення: 30.09.2021).

15. Виправно-трудоий кодекс УРСР: Закон УРСР від 23.12.1970 № 325-VII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 1. Ст. 6.

16. Herbert B. The Way We Treat Our Troops. *The New York Times*. 2010. URL: <https://www.nytimes.com/2010/10/23/opinion/23herbert.html?auth=linked-google> (last accessed: 30.09.2021).

17. The Naval Officer's Guide. Annapolis, 1983, pp. 515–517.

Tsariuk S., Nesterenko V.

CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF CONVICTED MEMBERS OF THE ARMED FORCES: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF THEIR IMPLEMENTATION AND IMPROVEMENT

The analysis of military crimes committed from 2014 till 2020, the process of the development of the Armed Forces of Ukraine and a range of issues related to the process of correction and re-socialization of convicted members of the armed forces are represented in the article. Studying and determining the patterns of crimes committed while performing active duty in Ukraine, as well as the educational impact of remedies and re-socialization applied to convicted members of the armed forces is studied insufficiently and needs more attention from scholars. One of the main problems that remains relevant among scholars to this day is the development and implementation of optimal ways to correct convicted members of the armed forces. The state of affairs studied during the Anti-Terrorist Operation on Protection the Independence, Sovereignty and Territorial Integrity of Ukraine in Donetsk and Luhansk Regions showed that the criminal-executive system was not ready for the growth of the number military criminals. Taking into account the specifics of these subjects of criminal offenses, and the rapid development of the Armed Forces of Ukraine, which are in a state of undeclared war with the Russian Federation, we have proposed the necessary measures to correct and re-socialize convicted members of the armed forces in order to meet their needs and protect their rights and interests and, what is most importantly, to develop law-abiding behavior of the personality of a convicted member of the armed forces. The criminological portrait of a military criminal was also considered in the article. The changes through the prism of reforms in the defense sector were analyzed. Moreover, the international experience of studying the problems related to military crimes was analyzed. On the basis of the conducted analysis, corrective measures were proposed. Today, under the influence of legislative changes caused by Ukraine's movement towards NATO membership, the transformation of the personnel of the Armed Forces of Ukraine was studied, and the ways to address the emerging needs of the members of the armed forces were proposed.

Key words: correction, Military law enforcement service, members of the armed forces, offense, punishment, crime.

References

1. Ukraine (1991), *On Social and Legal Protection of Military Servicemen and Members of Their Families*: Verkhovna Rada of Ukraine,

Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (accessed 25 September 2021).

2. Criminal Code of Ukraine (2001), Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed 25 September 2021).

3. Ukraine (2020), *On the Statement of Changes to Some Regulatory Legal Acts of the Ministry of Justice of Ukraine Concerning Improvement of the Conditions of Detention of Convicts and the Detainees*: Order, Ministry of Justice of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-20#Text> (accessed 25 September 2021).

4. Ukraine (2020), *Implementing NATO Standards and Other Guidelines*: Official web-site of the Ministry of Defence of Ukraine, available at: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vprovadzhennya-standartiv-ta-inshih-kerivnih-dokumentiv-nato.html> (accessed 25 September 2021).

5. Poltavets, T. V. (2018), "«Our Strength is in Our Weakness»: Law on Gender Equality of Men and Women in the Armed Forces of Ukraine", *Public opinion on lawmaking*, No. 16 (160), pp. 10–12.

6. Ukraine (2015), Review of Data On the State of Carrying Justice in 2015 (according to judicial statistics), available at: https://ics.gov.ua/userfiles/ogliad_2015.pdf (accessed 27 September 2021).

7. Ukraine (2015), Review of Data On the State of Carrying Justice in 2016 (according to judicial statistics), available at: https://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/TRAVEN_17/ogl_2016_copy.pdf (accessed 27 September 2021).

8. Philipps, D. (2019), "Trump's Pardons for Servicemen Raise Fears That Laws of War Are History", *The New York Times*, NY, available at: <https://www.nytimes.com/2019/11/16/us/trump-pardon-military.html> (accessed 28 September 2021).

9. Nikolaienko, T. B. (2019), "Theoretical and Legal Principles of Appointment and Execution Special Punishments for Members of the Armed Forces", Kyiv, 538 p.

10. Ukraine (2018), On Approval of the Order of Payment Monetary Maintenance to Members of the Armed forces of Ukraine and Some Other Persons: Order, Ministry of Defence of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text> (accessed 28 September 2021).

11. Ukraine (2020), On Persons Who Have Committed Criminal Offenses (according to judicial statistics), available at: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820&c=edit&c=fo (accessed 29 September 2021).

12. Yakymova, S. V. (2014), "Criminological Portrait of a Violent Criminal's Personality Who Commits Crimes On the Grounds of Sexual Gratification», *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: legal sciences.* No. 810, pp. 220–225.

13. Ukraine (2018), Judicial Statistics in 2014-2018 (according to judicial statistics), available at: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (accessed 29 September 2021).

14. Ukraine (2020), *On Dismissal of Army Conscripts, Terms of Regular Conscription and Regular Conscription of Citizens of Ukraine for Active Military Service in 2020*: Order, President of Ukraine, available at: <https://www.president.gov.ua/documents/132020-31825> (accessed 30 September 2021).

15. USSR (1971), Correctional Labour Code of the USSR, Parlamentske vydavnytstvo, Kyiv, No. 1, P. 6.

16. Herbert, B. (2010), "The Way We Treat Our Troops", *The New York Times*. NY, available at: <https://www.nytimes.com/2010/10/23/opinion/23herbert.html?auth=linked-google> (accessed 30 September 2021).

17. The Naval Officer's Guide (1983), Annapolis, pp. 515–517.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.851

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01.092

Боднар І. В.,

кандидат юридичних наук,

начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0003-4016-9276

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Стаття присвячена дослідженню безпеки в установах виконання покарань. У роботі охарактеризовано зміст фізичної безпеки, яка передбачає особливість будівництва установ виконання покарань з урахуванням можливості здійснення належної охорони та нагляду за засудженими. У дослідженні проаналізовано процедурну безпеку, яка передбачає створення системи нормативно-правового забезпечення процесу виконання та відбування покарання, проведення превентивних заходів щодо недопущення порушення режиму в установах виконання покарань тощо. У цій публікації розглянуто динамічну безпеку як особливий вид управління установою виконання покарань.

Ключові слова: установа виконання покарань, безпека, засуджений, фізична безпека, процедурна безпека, динамічна безпека.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови національної пенітенціарної системи актуальним постає питання забезпечення безпеки персоналу установ виконання покарань та засуджених, зменшення на них тиску кримінальної субкультури та засуджених з негативною спрямованістю, застосування до них засобів виправлення та ресоціалізації, а саме: встановленого порядку виконання та відбування покарання (режим), пробації, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, громадського впливу.

У зв'язку з цим у Кримінально-виконавчий кодекс України, який був прийнятий 11 липня 2003 року, була внесена норма

(ст. 10), яка передбачає право засуджених на особисту безпеку. Ця норма вказує, що у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому разі посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого. У випадку отримання даних про виникнення загрози безпеки щодо засудженого адміністрація установи виконання покарань вживає заходів до переведення засудженого в безпечне місце, а також інших заходів до усунення небезпеки, вирішує питання про місце подальшого відбування ним покарання. До зазначених засуджених можуть бути застосовані такі заходи: ізольоване тримання в приміщенні камерного типу (за їх згодою); переведення в іншу структурну дільницю або локальну дільницю, переведення в іншу установу виконання покарань. У свою чергу зміна умов тримання осіб, щодо яких застосовані заходи безпеки, здійснюється з додержанням вимог, передбачених законодавством України. При цьому вибір заходу це право адміністрації.

Слід зазначити, що така норма встановлює право на особисту безпеку засуджених, щодо ув'язнених (осіб, щодо яких обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою) такого права чітко не передбачено в законодавстві і тільки в 2017 році Міністерство юстиції України затвердило «Порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах», проте залишається відкритим питання, пов'язане з достатністю запропонованих заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема наукової розробки поняття «безпека особи» у виправних колоніях була предметом дослідження таких вітчизняних учених, як К. А. Автухов, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, А. І. Боготирьов, А. О. Галай, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, С. В. Зливко, О. Г. Колб, І. О. Колб, І. М. Копотун, О. І. Кіслов, О. В. Лисодед,

В. Г. Павлов, Р. М. Підвисоцький, М. С. Пузирьов,
А. Г. Перегудов, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк,
А. А. Ткаченко, М. І. Хавронюк, О. О. Шкута, О. С. Яворська,
Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін. Натомість тривалий час не здійснювались дослідження елементів безпеки в установах виконання покарань на сучасному етапі реформування пенітенціарної системи.

Метою статті є характеристика складових елементів безпеки в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України та визначення проблем її забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в практичному та науковому середовищі панує доктрина, що безпека в установах виконання покарань складається з трьох компонентів: фізична, процедурна, динамічна.

Елементи фізичної безпеки передбачають особливість будівництва установ виконання покарань з урахуванням можливості здійснення належної охорони та нагляду за засудженими, можливість забезпечення належного рівня безпеки як засуджених, так і інших осіб, зменшення рівня впливу криміногенно зараженого середовища на засуджених. До цього елементу також слід віднести обладнання установ виконання покарань з метою роздільного тримання різних категорій засуджених та їх локалізації. Іншими словами, це обладнання установ виконання покарань інженерно-технічними засобами охорони та нагляду, призначені для посилення надійності охорони об'єктів, ізоляції засуджених та нагляду за ними, а також для інженерно-технічного забезпечення інших завдань, які виконують відділи нагляду і безпеки, режиму та охорони установ виконання покарань.

Основними функціями інженерно-технічних засобів охорони є: виявлення засудженого (порушника) при різноманітних способах подолання ним лінії охорони або при не санкціонованому виході зі спеціальних будівель та транспортних засобів; затримання засудженого в межах забороненої зони об'єкта на час, необхідний для дій варту та чергового наряду, попередження або припинення втечі; підвищення якості несення служби відділом нагляду та безпеки і відділу режиму та охорони щодо підтримання установленого режиму тримання засудже-

них; інформування співробітників про правопорушення та надзвичайні події на об'єкті, який охороняється. Водночас адміністрація установ виконання покарань зобов'язана під розпис повідомляти засуджених про застосування аудіовізуальних, електронних та інших технічних засобів нагляду та контролю. Практика свідчить, що застосування різноманітних технічних засобів позитивно впливає на підтримку на належному рівні правопорядку в установах виконання покарань, забезпечуючи належну безпеку персоналу та засуджених [1, с. 53].

Фізична безпека передбачає використання декількох рівнів систем охорони та нагляду, які тісно взаємопов'язані між собою. Ці системи повинні враховуватись ще на етапі проєктування. А це означає будівництво нових, сучасних установ виконання покарань. У свою чергу в Україні остання установа виконання покарань (Криворізький слідчий ізолятор) була побудована і почала працювати з 1 серпня 1989 р. Слідчий ізолятор був розрахований на розміщення та утримання 1050 осіб. Режимний п'ятиповерховий корпус слідчого ізолятора має вигляд кола, прогулянкові дворики розміщені на даху. Перший та другий поверхи режимного корпусу ізолятора суміщено з двоповерховою будівлею лазне-прального комбінату, харчоблоком та амбулаторією медико-санітарної частини, виділені приміщення для утримання неповнолітніх ув'язнених [2, с. 37]. За останні тридцять років відбувались тільки перебудування та реконструкції установ виконання покарань, не враховуючи новітні підходи до забезпечення безпеки установ виконання покарань, часто в густонаселених населених пунктах, де неможливо застосувати всі елементи фізичної безпеки. Слід зазначити, що більшість слідчих ізоляторів побудовані більше 100 років тому [3]. У них, як зазначає Департамент з питань виконання кримінальних покарань, утримання невинуватих людей у старих, технічно зношених приміщеннях, які без ремонтів, належних систем вентиляції, водовідведення, опалення, електрики тощо є проблемою для України, на що постійно звертають увагу як вітчизняні правозахисники, контролюючи цю систему органи, так і міжнародні судові інстанції, наприклад Європейський суд з

прав людини, що виносить рішення проти України у спорах про умови утримання ув'язнених [4].

У свою чергу розвинуті країни світу приділяють саме цьому елементу значну увагу. Вони закривають старі тюрми і будують нові, оскільки вважають, що перебудова старих тюрем до нових стандартів буде коштувати значно більше, ніж будівництво нових тюрем.

Як приклад слід привести в'язницю США «Норт Бранч» та «Джесеп», які створені для вирішення проблем безпеки на будь-якому рівні.

В основі в'язниць покладена конструкція старої фортеці на-впаки. В'язні повинні будуть подолати безліч перешкод для вчинення злочину: товсті бетонні стіни одиночних камер; лінію високотехнологічних захисних приміщень; складну система стримування у дворах і допоміжні будівлі; загороджувальний металевий периметр; буферну зону.

Площа камери становить 6 кв. м. Камера зроблена з високоякісних будівельних матеріалів, що ускладнює її зруйнувати в'язням. Камери вцементовані в масив тюремного корпусу і знаходяться під повним контролем системи відеоспостереження. Камера відливається цілком, як єдиний шматок бетону, щоб гарантувати відсутність дефектів, усі речі, підходи до технологічних комунікацій заблоковані.

Головна відмінність камери від старого зразка – це відсутність ґрат. У нових дверях присутнє вікно для одягання наручників. Кожна камера обладнана міцними сталевими дверима, які закриваються дистанційно. З пункту управління відкриваються будь-які камери як групами, так і одиночно. В обов'язковому порядку створені умови для боротьби із засобами недозволеного зв'язку засуджених з іншими особами.

План в'язниці враховує необхідність здійснення нагляду та охорони засуджених усього декількома охоронцями, які здатні належним чином стежити за великою кількістю ув'язнених. Центральний пост охорони знаходиться в середині споруди, а камери розташовуються в довгих коридорах, які розходяться з центру. Один охоронець розташовується на центральному посту і ще один патрулює кожен з коридорів. Завдяки ідеальному

розташуванню всього декілька охоронців здатні стежити за засудженими, які не знають, що ведеться саме зараз за ними спостереження чи ні. В установах відеоспостереження доведено до найоптимальніших масштабів, у камерах відеоспостереження немає, але вся інша територія в'язниці ретельно контролюється системою відеоспостереження.

Головна охоронна вежа в'язниці відокремлена від всіх корпусів, а корпуси розташовані далеко один від одного, таким чином їх можна блокувати по одному, а потім викликати підкріплення у разі виникнення надзвичайних обставин.

Ззовні у вежах здійснюють нагляд за територією охорони на вежах, за якими розташований перший паркан висотою 4 метри, він оснащений новітніми датчиками руху, позаду всього цього розташований передостанній бар'єр – зовнішня огорожа, яка покрита особливим типом дроту з гострими лезами по краях. Останнім бар'єром є буферна зона, яка постійно контролюється пересувними нарядами.

Незважаючи на такий підхід до фізичної безпеки, не слід забувати, що згідно з міжнародними нормами у сфері захисту прав засуджених заходи безпеки повинні бути мінімально необхідними для забезпечення їхнього надійного утримання. Плануючи архітектурні аспекти фізичної безпеки, потрібно віднайти розумний баланс між найкращим рівнем безпеки та потребою зберегти повагу до людської гідності ув'язненого, не допустити помилки, які були допущені при будівництві в'язниць типу «Супер Макс», головне призначення яких повна ізоляція в'язнів. Кожен ув'язнений тримається в одиночній камері 23 години на добу. Групами вони не збираються, немає столових, немає двору для прогулянок, немає місця для загального збору. До 2000 року в США було побудовано більше 55 в'язниць типу «Супер Макс», завдяки цьому частіше стало порушуватися питання про психологічний стан ув'язнених, який негативно позначається на їх поведінці після звільнення. Саме тому в'язниці цього типу закриваються, а в тих, що залишаються, утримуються ув'язнені до тривалих термінів відбування покарання.

Наступний елемент безпеки в установах виконання – це процедурна безпека, яка передбачає створення системи норма-

тивно-правового забезпечення процесу виконання та відбування покарання, проведення превентивних заходів щодо недопущення порушення режиму в установах виконання покарань, забезпечення порядку ізоляції засуджених, перепускного режиму тощо. Це питання хоч і врегульоване значною кількістю законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, проте воно залишається актуальним і сьогодні особливо щодо визначення умов тримання засуджених та ув'язнених, застосування до них умовно-дострокового звільнення від відбування покарань [5; 6]. Питання застосування до засуджених фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї також залишається актуальним.

У свою чергу С. М. Красковський пропонує внести до вітчизняного законодавства поняття «Спеціальні засоби гамування», що означають комплекс механічних, електричних та хімічних пристроїв, що використовуються правоохоронними органами для утримуючої, психофізичної або травматичної дії на особу (групу осіб) для припинення протиправної поведінки або тимчасового виводу її (їх) зі строю та внесення актуальних та необхідних на часі змін до кримінально-виконавчого законодавства України. Він вказує, що на теперешній час працівники установ виконання покарань при застосуванні фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї керуються Законом України «Про національну поліцію», який не враховує специфіки діяльності співробітників та інших особливостей установ виконання покарань, а користуватись при цьому наказами Міністерства юстиції України є неправильним [7].

Остання складова безпеки в установах виконання покарань є динамічна безпека. Цьому питанню на сучасному етапі розвитку пенітенціарної системи України приділяється значна увага. Питання динамічної безпеки стали доробками таких українських учених, як О. М. Мірошніченко, М. С. Пузирьов, С. В. Царюк, І. С. Яковець [8].

У своїх працях вони дійшли до висновку, що динамічна безпека (від англ. «dynamic security» – динамічна безпека) – це особливий вид управління установою виконання покарань, в основу якого покладено такі принципи організації кримінально-

виконавчої та запобіжної діяльності: професійна поведінка персоналу, завдяки якій ефективність виконуваних ним функцій зростає; гарантування безпеки значною мірою спирається на хороші взаємини між персоналом та засудженими; усвідомлення процесів, що відбуваються в установі, а також гарантування в ній безпечного та надійного середовища; забезпечення належного співвідношення персоналу та засуджених; забезпечення конструктивного режиму виконання та відбування покарання на засадах гуманізму й справедливості; формування в персоналу та засуджених взаємної зацікавленості в безпечному середовищі; залучення засуджених до програм зниження схильності до протиправної поведінки; незалежно від стійкості та доброзичливості взаємин із засудженими персонал не повинен забувати, що основна мета – безпека, а тому потрібно завжди дотримуватися високих стандартів нагляду; доброзичливе ставлення до засуджених (у т. ч. ввічливе звернення до них) не означає дружбу з ними [9, с. 57].

Висновки. Незважаючи на наявність трьох компонентів цього виду діяльності, особлива увага приділяється тільки динамічній безпеці, що негативно позначається на функціонуванні всієї системи, метою якої є виправлення та ресоціалізації засуджених, забезпечення безпеки в установах виконання покарань, зменшення рівня постпенітенціарної злочинності. Саме з цією метою необхідно спрямувати увагу на такі напрями реформування пенітенціарної системи України: перехід на одиночне утримання засуджених у нічний час, побудова нових установ виконання покарань згідно з позитивною практикою інших країн; переформування національного кримінально-виконавчого законодавства, особливо у сфері застосування превентивних заходів; встановлення апробаційного нагляду за особами, які звільняються з установ виконання покарань; зменшення рівня плинності кадрів у Державній кримінально-виконавчій службі України.

Список використаних джерел

1. Автухов К. А., Ткачова О. В., Яковець І. С. Особливості діяльності окремих підрозділів кримінально-виконавчої системи: навч. посіб. Харків: Право, 2012. 152 с.

2. Богатирьов І. Г., Богунов С. О., Дука О. А., Зінченко С. А. та ін. Пенітенціарна система України: історія та сучасність. Київ: Державна пенітенціарна служба України, 2013. 268 с.

3. Державна пенітенціарна служба України (інформаційно-аналітичні матеріали щодо діяльності). URL: <http://vpp.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/%D0%91%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%992222.pdf> (дата звернення: 17.02.2021).

4. Створіння сучасних слідчих ізоляторів в Україні за рахунок закритих в'язниць (презентація Департамент з питань виконання кримінальних покарань). URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/Prezentacii/sizo-nove.pdf> (дата звернення: 17.02.2021).

5. Олійник О. І., Звенигородський О. М. Правові аспекти формування та трансформації інституту умовного засудження в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 252–257.

6. Боднар І. В., Олійник О. І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: окремі питання законодавчої та правозастосовної практики. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 48. С. 77–83.

7. Красковський Є. М. Щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства у сфері застосування спеціальних засобів. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 22–23 квіт. 2021 р.)*. Чернігів: Академія ДПТС, 2021. С. 87–91.

8. Яковець І. С. Динамічна безпека в установах виконання покарань як основа профілактики правопорушень. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3. С. 180–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkauk_2015_3_18 (дата звернення: 17.02.2021).

9. Аніщенко В. О. та ін. Проблеми формування правової держави в Україні в умовах глобалізації: монографія / кер. авт. кол. О. М. Іваній. Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. 128 с.

Bodnar I.

ENSURING SECURITY IN PENAL INSTITUTIONS

The author points out that today in the practical and scientific environment there is a doctrine which states that security in penal institutions consists of three components: dynamic, physical and procedural.

The elements of physical security provide for the peculiarities of penal institutions construction taking into account the possibility of proper convicts' protection and supervision, the possibility of ensuring an adequate level of security

for both convicts and other persons, reducing the impact of criminogenic contamination on convicts.

Procedural security, which provides for the creation of a system of regulatory and legal support for the process of execution and serving a sentence, preventive measures in order to prevent violations of the regime in penal institutions, ensuring convicts' isolation, pass control, etc.

Dynamic security is a special type of management of a penal institution, which is based on the principles of organizing criminal-executive and preventive activities related to the relationships between the staff of penal institutions and convicts.

Despite the three components of this type of activity, special attention is paid only to dynamic security, which negatively affects the functioning of the entire system, the purpose of which is to correct and re-socialize convicts, ensure security in penal institutions, reduce post-penitentiary criminality. With this purpose, it is necessary to focus attention on the following areas of reforming the penitentiary system of Ukraine: using solitary confinement at night, building new penal institutions in accordance with the positive practice of other countries; reformatting national criminal-executive legislation, especially in the field of applying preventive measures; establishing probation supervision over persons who are released from penal institutions; reducing the level of staff turnover in the State Criminal and Executive Service of Ukraine.

Key words: *penal institution, security, convict, physical, procedural, dynamic security.*

References

1. Avtukhov, K. A., Tkachova, O. V. and Yakovets, I. S. (2012), *Peculiarities of the activity of individual units of the Criminal and Executive System: textbook*. Pravo. Kharkiv.
2. Bohatyrov, I. H., Bohunov, S. O., Duka, O. A. and Zinchenko, S. A. (2013), *Penitentiary System of Ukraine: History and Present day*, State Penitentiary Service of Ukraine, Kyiv.
3. *State Penitentiary Service of Ukraine (information and analytical materials on activities)* (2011), available at: <http://vpp.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/%D0%91%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%992222.pdf> (accessed 17 February 2021).
4. *Creating contemporary pre-trial detention centers in Ukraine at the expense of closed prisons (presentation by the Department for the Execution of Criminal Punishments)* (2020), available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/Prezentacii/sizo-nove.pdf> (accessed 17 February 2021).
5. Oliinyk, O. I. and Zvenyhorodskyi, O. M. (2018), Legal aspects of the formation and transformation of the institution of suspended sentence in Ukraine, *Law and Society*, Kyiv, pp. 252–257.

6. Bodnar, I. V. and Oliinyk, O. I. (2018), Release on parole from serving a sentence: specific issues of legislative and law enforcement practice, *Journal of Eastern European Law*, No. 48, pp. 77–83.

7. Kraskovskiy, Ye. M. (2021), Concerning improvement of the criminal-executive legislation in the field of application of special means. *Actual Issues of Theory and Practice in the Field of Law, Education, Social and Behavioral Sciences - 2021: materials of international scientific and practical conference* (Chernihiv, April 22–23, 2021), Academy of the SPS, Chernihiv, pp. 87–91.

8. Yakovets, I. S. (2015), Dynamic security in penal institutions as a basis for crime prevention, *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, No. 3, pp. 180–189, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkawk_2015_3_18 (accessed 17 February 2021).

9. Anishchenko, V. O. (2018), *Problems of forming the rule of law in Ukraine in conditions of globalization: monograph*, FOP Tsoma S. P., Sumy.

УДК 343.85

DOI 10.32755/sjlaw.2021.01.103

Пузирьов М. С.,

доктор юридичних наук, начальник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0002-7814-9476

ЗЛОЧИННІСТЬ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті обгрунтовано доцільність вивчення злочинності у Збройних Силах України як у широкому, так і вузькому значеннях. У першому випадку аналізований вид злочинності має загальнокримінальний характер і представлений сукупністю кримінальних правопорушень, вчинення яких можливе як військовослужбовцями Збройних Сил України, так і іншими суб'єктами. У вузькому розумінні злочинність у Збройних Силах України розглядається як сукупність відповідних кримінальних правопорушень, вчинення яких можливе лише через перебування особи у статусі спеціального суб'єкта, яким у цьому контексті є військовослужбовець Збройних Сил України.

Ключові слова: Збройні Сили України, військовослужбовці, кримінологічне дослідження, злочинність, детермінанти, запобігання.

Постановка проблеми. Збройні Сили (ЗС) України залишаються невід'ємним атрибутом державної влади. На них, відповідно до ст. 17 Конституції України, покладено оборону нашої держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності [1]. Зрозуміло, що здійснення цих завдань ускладнюють суспільно небезпечні процеси, які відбуваються у цьому публічному утворенні, й охоплювані категорією – злочинність у ЗС України. Злочинність у ЗС України негативно позначається на бойовій готовності, належній боєздатності військ та військовому правопорядку в цілому. Значення питання запобігання злочинності у ЗС України з метою забезпечення їх нормального функціонування особливо зростає у зв'язку з бойовими діями на території України та ймовірністю ескалації зовнішньої загрози її недоторканності. За таких обставин актуалізується потреба вивчення злочинності у ЗС України як об'єкта кримінологічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну основу статті становлять наукові праці таких

українських і зарубіжних учених, як: І. Г. Богатирьова, О. М. Джужі, С. М. Іншакова, Д. В. Казначєєвої, І. М. Коропатніка, Ю. Б. Курилюка, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, І. М. Мацкевича, Т. Б. Ніколаєнко, Є. Б. Пузирєвського, Р. А. Сєрбина, Ю. В. Сокоринського, А. А. Толкаченка, М. І. Хавронюка, О. О. Шкути та ін.

Метою статті є аналіз злочинності у ЗС України як об'єкта кримінологічного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічне дослідження злочинності у ЗС України можливе як у широкому, так і вузькому розумінні. У першому випадку аналізований вид злочинності має загальнокримінальний характер і представлений сукупністю кримінальних правопорушень, вчинення яких можливе як військовослужбовцями ЗС України, так і іншими суб'єктами. Це так звана загальнокримінальна злочинність, представлена такими кримінальними правопорушеннями, як різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження, вбивства, крадіжки тощо. У свою чергу, злочинність у ЗС України може розглядатися і у вузькому розумінні, коли вчинення відповідних кримінальних правопорушень можливе лише через перебування особи у статусі спеціального суб'єкта, яким у цьому контексті є військовослужбовець ЗС України. У такому разі йдеться про кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), передбачені розділом ХІХ Особливої частини Кримінального кодексу України [2].

Варто зазначити, що наявний стан наукових розробок за вказаним напрямом засвідчує, що на сьогодні категорія «злочинність» і, відповідно, як її частина «злочинність у ЗС України» є термінами переважно кримінологічними. Саме наука кримінології формує основний базис наявних сучасних досліджень у цій сфері, хоча не можна відкидати, а більшою мірою варто враховувати напрацювання і в інших суміжних науках.

У різних друкованих виданнях з кримінології злочинність у ЗС (або військова злочинність) отримує більше чи менше місця, за її якісними характеристиками поряд з іншими видами злочинності (професійною, рецидивною, корисливою, насильниць-

кою тощо), а також за сферами у державно-правовому сегменті (білокомірцевою, корупційною, банківською, у сфері економіки, пенітенціарною тощо). Вона як виокремлюється серед усіх інших в силу наявності спеціального суб'єкта – військовослужбовців, так і зберігає у своєму аналізі вказівку на те, що дуже тісно пов'язана майже з усіма іншими видами злочинності, в силу поліфункціональності сфер життєдіяльності військової сфери (тобто в межах злочинності у ЗС можуть перебувати не лише військові кримінальні правопорушення (саме в цьому разі злочинність у ЗС збігатиметься з військовою злочинністю, тобто ототожнювальною ознакою виступатиме кримінально-правовий критерій), а й кримінальні правопорушення проти власності, проти життя та здоров'я особи, корупційні кримінальні правопорушення тощо). Також трапляються випадки, коли у специфіку кримінологічного дослідження вкладають і факультативні кримінально-правові ознаки (зокрема, мотивацію) [3; 4]. Проте в силу незначної питомої ваги всіх інших кримінальних правопорушень (проти власності, проти життя та здоров'я особи, корупційних тощо), порівняно з військовими [5], вчені кримінологи предметом своїх досліджень обирають цілісну категорію «злочинність у ЗС» [6; 7], часто прирівнюючи її до військової злочинності [8], або злочинності військовослужбовців [9].

Методологічно правильним є той факт, що злочинність у ЗС України не є якимось окремим явищем, а є частиною злочинності загалом. Хоча й розуміння самої злочинності серед науковців залишається на сьогодні дискусійним і потребує окремого розгляду, ми в цьому випадку виходитимемо з таких моментів.

Під час визначення кримінологічного поняття злочинності науковці користуються такими словами та словосполученнями, як «явище» або «соціальне чи соціально-правове явище», «вияв», «продукт», «різновид людської поведінки», «соціальний процес», «феномен суспільного життя», «різновид соціального відхилення», «соціально-правове явище» тощо [10, с. 40–55]. Загалом її соціальна складова наявна майже завжди. Крім того, залишається фактом і те, що вона виявляється в конкретних кримінальних правопорушеннях (визнаних такими державою в

певний період її розвитку), вчинених на її території за певний період часу. Тільки через конкретний кримінально-протиправний акт (діяння) злочинність із термінологічної категорії може перетворитись у реальну, фактичну.

Разом із тим існують і численні теорії злочинності, засновані на аналізі особливостей індивідуумів, які вчиняють конкретні кримінальні правопорушення. І це також потрібно враховувати, адже «чинити зло» повинен хтось конкретний – це певна особа як представник соціуму [11, с. 199]. У світовій практиці це більш притаманно дослідженням соціології злочинності. Загалом її називають як «нормальною» частиною буття, так і зараховують до явно негативних, деструктивних явищ [12, с. 59]. Більш удалим, на нашу думку, буде використання слова «невід’ємною» частиною існування соціуму. Будь-який соціум без злочинності – утопія. Одним із визначень злочинності, що відображає сучасний погляд на неї української кримінології, є таке: злочинність – соціально зумовлене, історично мінливе, порівняно масове та кримінологічне явище, що виявляє себе в системі кримінально-караних діянь на певній території за певний період часу, а також осіб, які їх вчинили [13, с. 60].

Отже, виокремивши найбільш характерні риси, ми виходимо з того, що злочинність як кримінологічна категорія є невід’ємною складовою будь-якого суспільства, відповідно, її соціально зумовленим явищем із чітким закріпленням у праві країни через формулювання вичерпного переліку кримінальних правопорушень на певний час, що робить її явищем і правовим, яке включає, зокрема, як криміналізацію, так і декриміналізацію різних діянь. Але лише фактичне вчинення індивідуумом (чи індивідуумами) конкретного діяння, передбаченого в цьому соціумі його правом як кримінальне правопорушення (злочин), перенесе злочинність із формальної в реальну площину з можливістю її вимірювання й аналізу, не кажучи вже про можливість і необхідність покарання.

Відповідно, і категорія «злочинність у ЗС» як складова «злочинності» має всі основні притаманні їй ознаки, проте і свої особливості. Як немає серед науковців єдності щодо розуміння злочинності, так немає єдиного підходу й до тлумачення

її складової – злочинності у ЗС. У поняття «злочинність у ЗС» різні науковці і практики вкладають своє розуміння, а його складність призводить до неефективного застосування чинних норм права, спрямованих на запобігання цьому явищу. Хтось розглядає її через призму суб'єкта (військовослужбовці), а хтось із позиції напрямів функціонування ЗС (воєнна, службова, фінансово-господарська), складності структурно-функціональних характеристик тощо.

Не вирішена відповідна дискусія не лише на доктринальному, а й на нормативному рівні. Так, незважаючи на низку прогресивних кроків, серед яких – затвердження 25 березня 2021 р. Президентом України Стратегії воєнної безпеки України [14], нині у правовому полі України відсутня Концепція державної політики у сфері запобігання злочинності у Збройних Силах України.

Розроблення і прийняття відповідного нормативно-правового акта стратегічного планування надасть можливість узагальнити систему науково-практичних поглядів на понятійний апарат, структуру, детермінанти злочинності у ЗС України, правову основу, суб'єктів та конкретні заходи запобігання цьому суспільно небезпечному явищу. За таких обставин кримінологічна модель запобігання злочинності у ЗС України набуде якісно нової правової основи й загальнодержавного схвалення в уніфікованому виді.

Для злочинності у ЗС України властива й особлива система інституційних детермінант, провідне місце серед яких посідає наявність між учасниками військових правовідносин нестатутних відносин. Специфіка нестатутних відносин між військовослужбовцями, як детермінанта злочинності у ЗС України, полягає в тому, що такі діяння нерідко самі утворюють самостійний склад кримінального правопорушення. Подібна ситуація щодо комплексного характеру детермінації злочинності властива й іншим інституційним (від англ. *institution* – родове поняття щодо закритих, з обмеженим доступом соціальних установ, як-от лікарні для психічно хворих, установи виконання покарань, військові частини тощо) видам злочинності (до якої також належить і злочинність у ЗС України). Зокрема, щодо пенітенціарної зло-

чинності, однією з детермінант вчинення втеч з місць позбавлення волі є наявність погроз або випадків насильства щодо засудженого, який готує вчинення втечі. Такі діяння вже по своїй кримінально-правовій природі утворюють самостійні склади кримінальних правопорушень у межах пенітенціарної злочинності.

Загалом таким видам інституційної злочинності, як пенітенціарній і військовій (або злочинності у ЗС України), властиві такі спільні риси:

1) імперативний метод регулювання правовідносин, в яких виникають зазначені суспільно небезпечні явища;

2) наявність відносин субординації (підпорядкування) між суб'єктами (у ЗС України – старші й молодші за військовим званням, начальники й підлеглі, в установах виконання покарань – адміністрація установи й засуджені тощо);

3) обмеженість установ, у рамках яких існують розглядувані види злочинності, від відкритого доступу;

4) у своїй більшості примусовий характер (щодо ЗС України ця ознака поширюється на військовослужбовців строкової служби) перебування суб'єктів проходження служби та відбування покарань у межах розглядуваних соціальних інституцій;

5) суб'єкти військових та кримінально-виконавчих правовідносин, як правило, не вільні у виборі кола учасників спілкування, що нерідко призводить до виникнення конфліктів, які, у свою чергу, детермінують конфліктно-криміногенну ситуацію, яка з певною ймовірністю переростає у кримінальну.

Зазначена детермінанта злочинності у ЗС України тісним чином пов'язана зі звичаями негативного характеру у військових відносинах, свідченням чого слугують невикорінені до цього часу у військових колективах випадки так званої «дідівщини» [15, с. 6–9]. Такі звичаї є неформалізованими, мають у собі негативний заряд поведінки, деформують встановлені правила дисципліни, руйнують військове товариство, що тягне за собою не лише вчинення кримінальних правопорушень, а й призводить за певних умов до неможливості виконання військових завдань через вияви антагонізму серед військовослужбовців [16, с. 48–50, с. 55].

За таких обставин актуалізується потреба в розробленні відповідних заходів запобігання злочинності у ЗС України як гласного, так і негласного (зокрема оперативно-розшукового) характеру.

Адже правоохоронні органи та інші державно-правові утворення (до яких належать і ЗС України), відповідно до чинного законодавства, використовують у своїй діяльності різні заходи профілактичного характеру для вирішення поставлених перед ними завдань щодо запобігання злочинності. Це має важливе значення для запобігання злочинності у ЗС України і являє собою діяльність, направлену на виявлення й усунення причин, що породжують вчинення кримінальних правопорушень у ЗС України, та умов, які сприяють їх вчиненню. Результати профілактичної роботи при її правильній організації й цілеспрямованому здійсненні чинять істотний позитивний вплив на рівень, структуру й динаміку злочинності, забезпечують послідовне зниження кількості вчинюваних кримінальних правопорушень у ЗС України. Це обумовлено тим, що профілактичні заходи направлені проти самих витоків злочинності [17, с. 12]. Отже, профілактична робота має особливе значення в регулюванні розвитку суспільних відносин, у тому числі й у військовій сфері.

Спираючись на доктринальні положення сучасної криминології (в тому числі військової), можемо узагальнити, що запобігання злочинності у ЗС України у своєму внутрішньому змісті носить два основоположних аспекти: те, що розуміється під цим поняттям у широкому значенні й у вузькому. Якщо говорити про те, що ми розуміємо в узагальненому, широкому значенні цього поняття, то слід зазначити: це сукупність політичних, економічних, соціально-культурних, виховних і правових заходів, які здійснюють законодавчі, виконавчі й судові органи держави щодо запобігання злочинності. Це поняття в узагальненому виді підходить до запобігання злочинності у різних сферах соціальної практики (у ЗС України, кримінально-виконавчій системі, вуличної злочинності тощо). Тоді як те, що розуміється у вузькому значенні, вже має принципову направленість. У такому контексті запобігання злочинності у ЗС України – це сукупність спеціальних організаційних, адміні-

стративних, кримінально-правових, кримінальних процесуальних, кримінально-виконавчих та оперативно-розшукових заходів спеціально уповноважених підрозділів ЗС України у взаємодії з правоохоронними органами щодо недопущення і припинення кримінально-протиправних посягань у сфері встановленого порядку несення військової служби, економічної, насильницької, корисливо-насильницької тощо спрямованості у ЗС України, які здійснюються на основі конституційних та спеціально галузевих норм і принципів стосовно визначених груп або індивідуально визначених осіб, передбаченими чинним законодавством методами й засобами.

Висновки. Підсумовуючи викладений у цій публікації матеріал, доходимо таких висновків:

1) злочинність у ЗС України як об'єкт кримінологічного дослідження може вивчатися як у широкому, так і вузькому значеннях. У першому випадку аналізований вид злочинності має загальнокримінальний характер і представлений сукупністю кримінальних правопорушень, вчинення яких можливе як військовослужбовцями ЗС України, так і іншими суб'єктами. Це так звана загальнокримінальна злочинність, представлена такими кримінальними правопорушеннями, як різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження, вбивства, крадіжки тощо. У вузькому розумінні злочинність у ЗС України розглядається як сукупність відповідних кримінальних правопорушень, вчинення яких можливе лише через перебування особи у статусі спеціального суб'єкта, яким у цьому контексті є військовослужбовець ЗС України. У такому разі йдеться про кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), передбачені розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України;

2) одним із ключових елементів (поряд із такими, як кількісно-якісні показники, детермінанти, особа злочинця, жертва кримінального правопорушення) предмета вивчення злочинності у ЗС України як об'єкта кримінологічного дослідження є запобігання злочинності у ЗС України – сукупність спеціальних організаційних, адміністративних, кримінально-правових, кримінальних процесуальних, кримінально-виконавчих та операти-

вно-розшукових заходів спеціально уповноважених підрозділів ЗС України у взаємодії з правоохоронними органами щодо недопущення і припинення кримінально-протиправних посягань у сфері встановленого порядку несення військової служби, економічної, насильницької, корисливо-насильницької тощо спрямованості у ЗС України, які здійснюються на основі конституційних та спеціально галузевих норм і принципів стосовно визначених груп або індивідуально визначених осіб, передбаченими чинним законодавством методами й засобами.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Карпенко М. І. Причини і запобігання військовим злочинам анархічної мотивації. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 81–89.
4. Карпенко М. І. Причини і запобігання необережним військовим злочинам легковажної мотивації. *Юридична наука*. 2013. № 4. С. 113–120.
5. Колодяжний М. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 191–197.
6. Бакун В. І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України. *Юридична наука*. 2013. № 7. С. 36–44.
7. Дмитренко Н. А. Використання поліграфа як одного із засобів запобігання злочинності у Збройних Силах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2018. Вип. 53. Т. 2. С. 62–66.
8. Туркот М. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 19–23.
9. Богатирьов І. Г. Превенція злочинності серед військовослужбовців в Україні шляхом застосування кримінального покарання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. 2013. № 2. С. 96–100.
10. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: теорія і практика кримінологічного дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 400 с.

11. Костенко О. М. Модернізація доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1. С. 190–208.

12. Курило В. І., Михайлов О. Є., Яра О. С. Кримінологія: Загальна частина. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 192 с.

13. Джужа О. М., Іванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2> (дата звернення: 09.04.2021).

15. Бондарєв В. В. Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження): монографія. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2002. 272 с.

16. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ: КНТ, 2007. 232 с.

17. Григорян В. А., Косоплечев Н. П., Федулов И. В. Система мер предупреждения преступности. Деятельность государственных органов и общественных организаций по профилактике туеядства, пьянства, наркомании, рецидивной преступности: метод. пособ. Москва, 1988. 128 с.

Puzyrov M.

CRIMINALITY IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE AS AN OBJECT OF CRIMINOLOGICAL RESEARCH

The article analyzes criminality in the Armed Forces of Ukraine as an object of criminological research. The expediency of studying criminality in the Armed Forces of Ukraine in both broad and narrow senses is found. In the first case, the analyzed type of criminality has its general criminal nature and is represented by a set of criminal offenses, the commission of which is possible both by servicemen of the Armed Forces of Ukraine and other entities. This is the so-called general criminality represented by such criminal offenses as injuries of varying severity, murders, theft, etc. In a narrow sense, criminality in the Armed Forces of Ukraine is considered as a set of relevant criminal offenses, the commission of which is possible only through the person's presence in the status of a special entity, which in this context is a serviceman of the Armed Forces of Ukraine. In this case, it's about criminal offenses against the established procedure for military service

(military criminal offenses), provided in Section XIX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

The concept of “crime prevention in the Armed Forces of Ukraine” is scientifically substantiated and defines as a set of special organizational, administrative, criminal law, criminal procedural, criminal-executive and operative-search measures of specially authorized units of the Armed Forces of Ukraine in cooperation with law enforcement agencies on prevention and cessation of criminal-illegal encroachments regarding the established order of military service, economic, violent, mercenary-violent (etc) orientation in the Armed Forces of Ukraine, which are carried out on the basis of constitutional and special-branch norms and principles concerning defined groups or individually defined persons, methods and means provided by the current legislation.

Key words: Armed Forces of Ukraine, military servicemen, criminological research, criminality, determinants, prevention.

References

1. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
3. Karpenko, M. I. (2013), “Reasons and prevention of military crimes of anarchy motivation”, *Law Science*, № 3, pp. 81–89.
4. Karpenko, M. I. (2013), “Reasons and prevention of careless military crimes of frivolous motivation”, *Law Science*, № 4, pp. 113–120.
5. Kolodiaznyi, M. (2013), “Military crimes in Ukraine: determination and prevention”, *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, № 4, pp. 191–197.
6. Bakun, V. I. (2013), “Problematic issues of individual crime prevention in the Armed Forces of Ukraine”, *Law Science*, № 7, pp. 36–44.
7. Dmitrienko, N. A. (2018), “The use of a polygraph as one of the means of crime prevention in the Armed Forces of Ukraine”, *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, Issue 53, Vol. 2, pp. 62–66.
8. Turkot, M. (2013), “Determinants of military crime”, *Bulletin of the National Academy of the Prosecutor’s Office of Ukraine*, № 3, pp. 19–23.
9. Bohatyrov, I. H. (2013), “Prevention of crime among servicemen in Ukraine through the application of criminal punishment”, *Collection of scientific works of Irpin Academy of Finance and Law (economics, law)*, № 2, pp. 96–100.
10. Kulyk, O. H. (2013), *Crime in Ukraine: theory and practice of criminological research*: dissertation of the Doctor of Sciences (Law): 12.00.08, Kyiv.

11. Kostenko, O. M. (2014), “Modernization of the doctrine of modern criminology in the paradigm of social naturalism”, *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, № 1, pp. 190–208.

12. Kurilo, V. I., Mykhailov, O. Ye. and Iara, O. S. (2006), *Criminology: General Part. Lections course*: manual, Kondor, Kyiv.

13. Dzhuzha, O. M. and Ivanov Yu. F. (2006), *Criminology*: manual, PALIVODA A. V. Publisher, Kyiv.

14. Ukraine (2021), *On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 25, 2021 “On the Military Security Strategy of Ukraine”*: Decree, President of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2> (accessed 09 April 2021).

15. Bondarev, V. V. (2002), *Violence among servicemen (concepts, characteristics, reasons and prevention)*: monograph, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv.

16. Karpenko, M. I. (2007), *Criminal liability for violation of the statutory rules of relations between servicemen in the absence of subordination relations (criminal law and criminological research)*: monograph, KNT, Kyiv.

17. Hryhorian, V. A., Kosoplechev, N. P. and Fedulov, I. V. (1988), *Measures system of crimes prevention. Activities of state bodies and public organizations for the prevention of parasitism, drunkenness, drug addiction, recidivism*: methodological guide, Moscow.

ПОВІДОМЛЕННЯ

Наказом Міністерства освіти і науки України від 15.04.2021 № 420 науковий журнал «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б», в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії.

Значимо, що науковий журнал «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» пройшов тривалий шлях. Так, він був заснований у 2017 році Академією Державної пенітенціарної служби. З цього часу вийшло друком 11 випусків наукового журналу, в яких було опубліковано 146 наукових статей, присвячених: 1) загальним проблеми теорії та історії держави і права, філософії права, конституційного та міжнародного права; 2) проблемам цивільного, господарського, соціального та трудового права; 3) актуальним питанням адміністративного, фінансового та інформаційного права; 4) проблемам кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; 5) питанням теорії і практики кримінально-процесуальної діяльності та криміналістики, оперативно-розшукової діяльності.

Авторами наукових статей є вчені, практики та здобувачі вищої освіти як України, так і зарубіжних країн.

Академія вдячна всім авторам, членам редакційної колегії, а також тим, хто долучився до виходу журналів у науковий світ.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 1 (12)**

Відповідальний за випуск

Сикал М. М.

Редактор літературний

Сила Л. М.

Комп'ютерна верстка і макетування

Олефіренко В. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 02.07.2021 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 6,74.
Тираж 100 пр. Зам. № 74/21.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.